BALTASAR BROTONS GARCÍA

# LES PEDANIES DEL CAMP D'ELX

PUIGMOL
MUSEO ESCOLAR



PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

20781
D:1653

BALTASAR BROTONS GARCÍA

sig-1E 625
R 4739

# LES PEDANIES DEL CAMP D'ELX

PUÇOL
MUSEU ESCOLAR

Traductora:
MILA ESPINOSA I IRLES

© L'autor
© d'aquesta edició: Ajuntament d'Elx

Edita:
Ajuntament d'Elx / Regidoria de Cultura

Disseny, maquetació i impressió:
Gràfica Punt i Ratlla, S. Coop. V.
Pol. Ind. Carrús - C/. Almansa - 03206 Elx
Telf. 966.67.06.80 - Fax 965.44.40.60

D. L.: A-478-1998
I.S.B.N.: 84-89479-23-2

# TERME MUNICIPAL D'ELX



PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# ÍNDEX


| | *Pàg.* |
|---|---|
| Pròleg | 7 |
| Notes prèvies | 9 |
| El terme municipal d'Elx | 11 |
| L'Algoda | 17 |
| Algorós | 23 |
| Altabix | 27 |
| L'Altet | 31 |
| Atzavares Alt | 35 |
| Atzavares Baix | 39 |
| Asprella | 45 |
| Els Bassars | 49 |
| La Baia | 53 |
| Carritxars, El Molar i La Marina de Pinet | 59 |
| Carrús | 65 |
| Daimés | 69 |
| El Derramador | 73 |
| Ferriol, Les Vall-Llongues i Santa Anna | 77 |
| La Foia | 81 |
| Horts i Molins | 87 |
| Jubalcoi i Les Salades | 91 |


PUÇOL MUSEU ESCOLAR

*Pàg.*

El Pla de Sant Josep ..... 95
Matola ..... 99
La Penya de les Àguiles ..... 103
Perleta i Maitino ..... 107
Puçol ..... 113
Torrellano Alt ..... 117
Torrellano Baix ..... 123
Vallverde Alt i Vallverde Baix ..... 127
"Camp d'Elx" ..... 133

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# PRÒLEG

Evidentment, Baltasar Brotons havia de fer un llibre sobre les partides rurals d'Elx. L'autor ve a plenar amb esta publicació sobre les partides rurals d'Elx un buit que era molt necessari fer desaparéixer, ve a satisfer un deute que teníem pendent tots els il·licitans des de feia molt de temps.

En realitat, l'autor mai ha deixat de contar-nos, des de la seua ampla i excepcional experiència, la història de les partides rurals. Títols com *Agrodelx* o *El Camp d'Elx* ja ens han invitat a conéixer les nostres partides, però era necessari fer un esforç adicional per a recollir i sistematitzar eixa rica tradició que conforma una bona part del nostre patrimoni cultural i social, eixe compendi d'històries lligades a la terra, a la història de l'aigua, del reg i dels conreus, que conformen el passat, el present i, també, una part significativa del futur dels il·licitans.

La història d'Elx és la història de les seues partides rurals, del Camp d'Elx. Només hem de remontar-nos, per a comprovar com és de veritat esta afirmació, al llibre de Cristóbal Sanz *«Excelencias de la Villa de Elche»*, quan parla de com els romans van declarar la nostra ciutat Colònia Inmune Romana, a la vista del «maravilloso sitio y su población, campo ameno y fértil tierra».

Precisament fa ben poc de temps que els il·licitans hem clau-

surat els actes de commemoració del Bimil·lenari de la declaració de la ciutat com a Colònia Romana, i un dels actes commemoratius destacats ha segut l'organització de les «Jornades Culturals del Camp d'Elx», que han demostrat la importància que té el coneixement de les partides rurals per a poder tenir una idea encertada i global d'Elx.

En les jornades ha quedat clar que el Camp d'Elx és un sistema integral que recull totes les possibilitats de desenvolupament de les capacitats pedagògiques, culturals, lúdiques i socials pel que fa a una forma d'entendre la vida i la societat basada en valors que tots entenem com a imprescindibles per a la construcció del nostre futur, com són la solidaritat i el suport mutu.

En definitiva, Elx no s'entén sense la contribució històrica i actual de les partides rurals al seu significat global, ja siga des del punt de vista social, econòmic, cultural o educatiu.

Per això, hem d'agraïr particularment la contribució que representa al saber general este nou llibre de Baltasar Brotos. A més, la bibliografia sobre les partides rurals és ben escassa. El pas endavant que significa esta aportació obri, no hi ha dubte, el camí a nous estudiosos per a aprofondir en l'estudi de les nostres partides com una expressió molt identificativa del caràcter i les particularitats del poble d'Elx.

Finalment, felicite de nou Baltasar Brotos i desitge a tots els lectors que disfruten de l'aproximació a la història viva dels il·licitans que representa este nou llibre.

Diego Maciá Antón
Alcalde d'Elx.

# NOTES PRÈVIES

Aquest llibre hauria de titular-se *Les partides rurals del Camp d'Elx* i no *Les pedanies del Camp d'Elx,* ja que les fraccions de territori en què està dividit el terme municipal de la nostra ciutat són partides rurals i no pedanies.

Pedania, segons el *Diccionario de la Lengua Española* és una entitat de població regida per un alcalde pedani que depén, jurisdiccionalment, d'un altre ajuntament. Però en el cas que ens ocupa, les partides rurals començaren a denominar-se pedanies en una època en què només hi havia cases de camp disseminades de cap a cap del terme municipal i no hi existia cap nucli urbà consolidat, a diferència del que podem observar actualment en algunes partides.

Quan a mitjans del segle passat, l'alcalde d'Elx nomenà delegats per a les partides rurals i per a les barriades perifèriques, els primers eren anomenats "alcaldes pedanis" i els segons "alcaldes de barri". A partir d'aquell moment, les partides rurals passaren a denominar-se "pedanies" i els seus delegats "alcaldes pedanis" en les credencials de l'Ajuntament. Però el fet curiós del cas és que els agricultors il·licitans rarament anomenaven alcaldes pedanis els delegats de l'alcalde d'Elx, sinó que els deien "diputats"; per això, quan algun veí necessitava alguna

cosa del delegat de la seua partida, solia dir: "Vull parlar amb el diputat de la partida perquè m'informe d'un assumpte que m'interessa". No obstant això, la denominació de pedanies anà generalitzant-se amb el transcurs dels anys i ha arribat fins els nostres dies.

Per una altra banda, el lector d'aquest llibre podrà observar que empre els termes pedanies i partides rurals de manera indistinta, en parlar de les 33 entitats territorials en què està dividit el Camp d'Elx. El fet de decantar-me pel terme pedanies per al títol d'aquest llibre és perquè els capítols que componen el llibre donaren suport literari a una sèrie de programes que la Televisió d'Elx dedicà al camp il·licità, amb el nom genèric de "Les nostres pedanies", emesos al llarg de l'any 1997.

L'AUTOR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# EL TERME MUNICIPAL D'ELX[1]

Segons les dades facilitades per l'Ajuntament el 1996, el terme municipal d'Elx té una superfície de 32.392 hectàrees de les quals, 810 són ocupades pel nucli urbà de la ciutat. Aquesta superfície és una mica inferior a la presentada per la Cambra Agrària Local el 1992 (darrer any que estigué en vigència) i que la xifrava en 32.578 hectàrees desglossades de la manera següent:

| | | |
|---|---|---|
| Superfície de terres de cultiu ..... | 19.998 | hectàrees |
| Camp per a fusta obert i llenyós ..... | 5.946 | " |
| Superfície no agrícola ..... | 1.906 | " |
| Erm i pastures ..... | 1.078 | " |
| Terreny improductiu ..... | 3.067 | " |
| Rius i llacs ..... | 583 | " |
| TOTAL ..... | 32.578 | " |

[1] Per a la traducció del nom de les pedanies hem seguit la proposta que fa Carles Segura i Llopes en el mapa que l'autor adjunta al llibre. Per altra banda, hem respectat la forma donada per l'autor per als topònims i els malnoms, però aquells que no entren dins de la normativa actual del català, van en cursiva (N. de la T.).

D'aquestes 19.998 hectàrees de terres de cultiu del 1992, 10.437 corresponien a cultius herbacis o de guaret i 9.561 estaven poblades d'arbres, tot i que aquestes proporcions varien molt en funció de determinades circumstàncies. Així doncs observem com 10 anys abans hi havia 8.089 hectàrees de cultius herbacis o de guaret i 12.328 poblades d'arbres: això ens demostra la pèrdua d'arbres que es produí a causa de la sequera i de l'escassesa de recursos hídrics, entre d'altres motius; aquestes pèrdues s'accentuaren molt més durant els anys 1993, 94 i 95 per les mateixes causes.

Actualment, aquestes terres de cultiu es poden regar -encara que amb algunes restriccions- amb les aigües que distribueixen la *Comunidad de Riegos de Levante, Nuevos Riegos El Progreso,* la *Comunidad de Regantes El Porvenir*, la *Comunidad de Regantes de San Francisco de Asís*, la *Comunidad de Regantes del Azud de los Moros*, la *Sociedad Agraria de Transformación de San Enrique*, la *Sociedad Agraria de Transformación de San Pascual*, la *Comunidad de Propietarios de la Acequia Mayor del Pantano* i la *Comunidad de Propietarios de la Marchena.* Hi ha també alguns pous de propietat particular que extrauen aigües del subsòl per a regadius, però en petites quantitats i en la majoria dels casos no són aprofitables per la seua mala qualitat.

Des de fa molts anys, aquest extens territori està dividit en 33 partides rurals, anomenades també pedanies, la relació de les quals per ordre alfabètic és la següent: l'Algoda, Algorós, Altabix, l'Altet, Asprella, Atzavares Alt, Atzavares Baix, la Baia Alta, la Baia Baixa, els Bassars, Carritxars, Carrús, Daimés, el Derramador, Ferriol, la Foia, Horts i Molins, Jubalcoi, Maitino, la Marina, Matola, el Molar, la Penya de les Àguiles, Perleta, el Pla de Sant Josep, Puçol, les Salades, Santa Anna,



Casa rural, típica del camp d'Elx.

Torrellano Alt, Torrellano Baix, Vallverde Alt, Vallverde Baix i les Vall-Llongues.

A mitjans del segle actual, la gran expansió urbanística que experimentà la ciutat d'Elx assimilà la superfície ocupada per la pedania Horts i Molins, la qual passà de ser zona rural a correspondre al sòl urbà per haver-se quedat dins del nucli de la població. Per altra banda, en l'ordenació del territori que ha dut a terme l'Ajuntament recentment i que s'aprovarà al llarg del 97, les pedanies de Carritxars, El Molar i La Marina de Pinet s'unificaran en una sola pedania amb el nom de La Marina de Pinet.

Cadascuna de les partides rurals o pedanies tenen les seues peculiaritats i les seues característiques particulars que les fan diferents unes de les altres. Aquestes diferències van des de les

característiques climàtiques, fins a trets geogràfics o també particularitats del terreny. Les diferents propietats de cada partida fan que les seues terres siguen més o menys aptes per a segons quins cultius, i que per tant, tinguen un major o menor rendiment agrícola, fet que influeix en la densitat de població del seu territori.

D'aquestes particularitats i també d'algunes pinzellades biogràfiques dels personatges més notables que habitaren el Camp d'Elx en el passat i que hi deixaren les seues empremtes, parlarem, a grans trets, en els relats que presentem tot seguit.

El Camp d'Elx, des de la centuriació romana que tingué lloc fa dos mil anys, ha tingut molts habitatges disseminats de cap a cap del seu territori on vivien els llauradors dedicats al cultiu de la terra. Actualment, però, a més d'habitatges disseminats trobem també nuclis urbans consolidats com ara els de l'Altet, la Marina, la Foia i la Baia. Aquests nuclis tenen la seua corresponent planificació urbanística, cosa que ha propiciat una certa pèrdua del ruralisme que tradicionalment caracteritzava aquestes pedanies.

Un altre canvi que podem observar a les partides, des de la dècada dels seixanta ençà, té a veure amb l'arquitectura de les cases. Abans, totes les cases del camp d'Elx responien a un únic model de construcció dissenyat per als usos propis de les famílies de llauradors. Quan es posà de moda l'anomenat "segon habitatge", moltes famílies de la població compraren una petita parcel·la i hi construïren un xalet per passar-hi els caps de setmana i les vacances d'estiu. A hores d'ara hi ha més de 10.000 xalets disseminats arreu de les pedanies o bé agrupats en petites urbanitzacions que han anat consolidant-se. Per aquest motiu, el Camp d'Elx va perdent la seua condició agrícola a mesura que



Casalot de dues plantes al camp d'Elx. (Foto Carlos Morante, 1983)

passen els anys per a convertir-se, sobretot, en una zona residencial.

Pel que fa a la població direm que, segons les dades facilitades per l'Ajuntament el 1996, hi havia censades al Camp d'Elx 24.889 persones, incloses les 233 dels Arenals del Sol. En el mapa que adjuntem del terme municipal d'Elx figuren, junt amb els dos Torrellanos, les dues Vallverdes, les dues Atzavares i les dues Baies.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# L'ALGODA

Arran del repartiment que dugué a terme l'infant en Manuel el 1267, dos anys després de la Reconquesta, Algoda formà part del *magram* o horta de moros al llarg dels segles XIII, XIV I XV. Els àrabs, que eren uns agricultors molt experts i hàbils, continuaren cultivant aquestes terres amb la mateixa mestria que havien demostrat sempre, fins a l'expulsió dels moriscos l'any 1609.



Aqüeducte de la séquia de «*Marchena*» que creua el barranc dels Arcs.
(Foto Carlos Morante. 1983).

Durant aquella època, els cultius més abundants a Algoda eren els cereals, les oliveres i els magraners. Llavors, la major part de les terres d'Algoda es regaven amb les aigües de la *Marchena,* que és l'únic partidor de la Séquia Major del Pantà que rega el marge dret del Vinalopó.

Els àrabs deixaren les seues empremtes en la cultura, però també en la manera de cultivar la terra i en el sistema de regadiu. Les empremtes morisques afectaren, fins i tot, el nom de la pedania ja que com tothom sap, la paraula "algoda" prové de l'àrab com totes les paraules que comencen per al-.

Després de l'expulsió dels moriscos, el Senyor d'Elx cedí les terres pel sistema d'emfiteusi als cristians i a la gent de fora que hi vingué. Aquests nous propietaris continuaren cultivant la terra tot emprant els mateixos mètodes de cultiu que els àrabs havien establert mentre hi romangueren.

I amb el pas del temps, tota aquesta zona recuperà una nova vida, es féu una reestructuració del territori, fins a arribar als nostres dies convertida en l'Algoda actual.

La pedania d'Algoda té una forma allargada i un xic irregular. Es troba situada a la part oest del Camp d'Elx: comença al barranc dels Arcs i acaba al terme municipal de Crevillent.

La principal via de comunicació d'aquesta pedania és la carretera de Matola, que fou construïda en la tercera dècada del segle actual sobre el traçat de l'antic Camí d'Oriola. En l'època romana, aquest camí formava part de la Via Augusta que anava des de Roma fins a Cadis i que era una de les principals vies de comunicació de la costa mediterrània.

Algoda és l'única pedania del Camp d'Elx que té al seu territori dos temples religiosos: l'ermita de l'Àngel de la Guarda (el seu patró) que comparteix feligresia amb la pedania de Puçol

i l'església de Maria Auxiliadora, de línies arquitectòniques senzilles i modernes, construïda sobre un solar cedit gratuïtament pels germans López Díez amb les aportacions econòmiques del veïnat i inaugurada el 17 de febrer de 1974.

A l'ermita de l'Àngel se celebren les festes patronals el primer diumenge del mes d'agost i a l'església de Maria Auxiliadora, l'últim diumenge del mes de maig. Hi ha dues comissions de festes, una per a l'ermita i l'altra per a l'església.

A la pedania d'Algoda desemboquen els barrancs de *Barbacena* i del *Peixquero*, que arrepleguen les aigües de l'al·luvió dels estreps muntanyosos del nord del terme municipal d'Elx.

En la dècada dels anys seixanta construïren a Algoda una escola primària al costat de l'Ermita de l'Àngel, i el 1980, el Grup Escolar "Els Garrofers" a la vora de la carretera de Matola. Els dos centres continuen funcionant en l'actualitat; al centre "Els Garrofers" s'imparteixen els cursos de l'ESO.

Per les mateixes dates construïren, al costat de l'església de Maria Auxiliadora, una urbanització de xalets una mica luxosos, els propietaris dels quals són, en bona part, famílies de la població que tenen ací el seu segon habitatge tot i que també n'hi ha que hi habiten tot l'any. Els carrers d'aquesta urbanització tenen noms poètics, relacionats amb les plantes i la jardineria. També construïren a la vora de l'església una guarderia infantil privada que acull molts xiquets dels voltants i de la població.

Acabada de finalitzar la Guerra Civil, la família Alemany, provinent de la Baia, construí un edifici ampli i el destinà a la representació de pel·lícules els dissabtes, els diumenges i els dies festius. Aquestes sessions de cine s'alternaven amb balls i festes celebrats en un local a banda. Aquestes activitats lúdiques se celebraren durant prop de trenta anys, fins que aparegué l'au-



Dones collint cotó. (Foto Carlos Morante, 1982)

tomòbil i la joventut canvià els seus costums en anar-se'n lluny de la partida a la recerca de noves diversions. En l'actualitat, aqueix local és un bar on el veïnat sol reunir-se per a prendre café o jugar unes partides a cartes o al dòmino.

A començaments de segle hi havia a Algoda algunes grans heretats pertanyents a famílies benestants de la població, i que les arrendaven per al seu cultiu. Amb el pas del temps, aquestes grans propietats es fraccionaren en petites parcel·les que passaren a uns altres propietaris. Alguns exemples en són les finques conegudes com El cercat de Torres, *Lo* Bru, La *Belloera*, *Lo* Bernat; totes aquestes finques s'han convertit en petits minifundis.

A Algoda hi ha també moltes palmeres agrupades en horts o disseminades, sobretot a la part sud-oest de la pedania. Els horts més coneguts són: l'hort del *tío* Peret, l'hort de Boix,

l'hort del Sabelet i l'hort de Jeroni Xavaloyes entre d'altres.

Pel que fa a assistència sanitària, a Algoda només disposen, ara per ara, d'una farmàcia que obriren fa uns mesos tot i que s'està reivindicant un metge i un practicant de la Seguretat Social.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# ALGORÓS

La pedania d'Algorós, que confronta pel nord amb el nucli urbà d'Elx, fou durant quatre segles el centre del *magram*, al marge esquerre del Vinalopó. Aquestes terres es regaven i es reguen amb les aigües que distribueix la *Marchena*; també poden regar-se amb les aigües de la depuradora del tercer canal de *Riegos de Levante* i amb les del segon canal de ponent de *Riegos El Progreso.*

Algorós és una de les pedanies que més horts de palmeres històrics té, a banda de moltes palmeres disseminades, ja que sempre ha disposat d'aigües de reg. Alguns d'aquests horts són: *El Contaor, El Buen Ladrón, La Cagona, El Meniscal, El Maicos, La Burrica, La Fresca, El Moscardó, Llinares, Canales, Pont Alt, Lucerga,* entre d'altres. L'Hort del *Contaor* fou la primera finca rústica que hi hagué al sud de la població, al marge dret de la Rambla; aquest hort, però, fou assimilat pel nucli urbà a causa de l'expansió urbanística que experimentà Elx fa alguns anys, i actualment és propietat de l'Ajuntament d'Elx. El Pont de la Generalitat, que fou inaugurat fa poc més de dos anys, creua per sobre de l'Hort del *Contaor.*

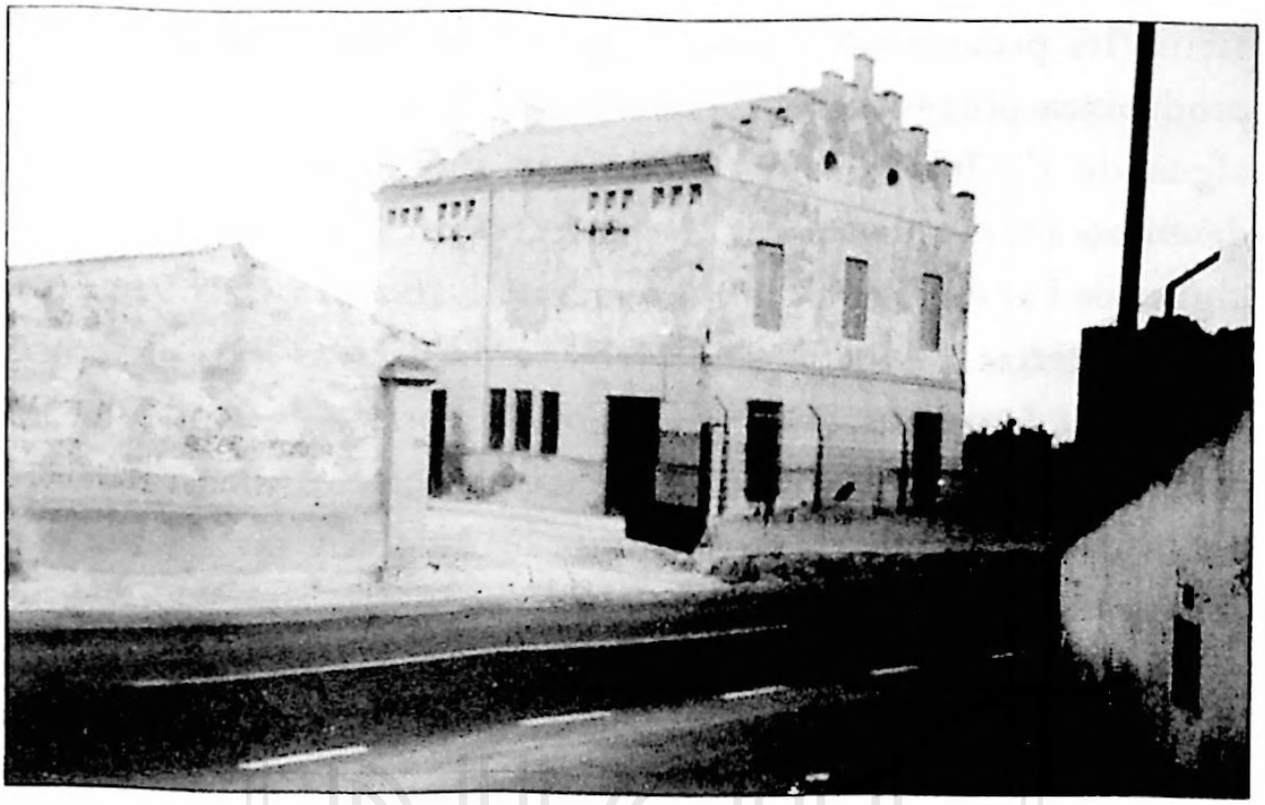
A la pedania d'Algorós i a la vora del llit de la Rambla construïren, fa divuit anys, la planta depuradora de bona part de

les aigües residuals del clavegueram d'Elx. Aquestes aigües del clavegueram, després de ser depurades, es distribueixen per regar els camps a través de la *Marchena* i de la *Comunidad de Regantes del Azud de los Moros.*

La carretera del Lleó, construïda fa més de mig segle, travessa la pedania de nord a sud, tot seguint el traçat de l'antic camí de l'Horta que antigament comunicava Elx amb els pobles del Baix Segura. Hi ha d'altres camins que també creuen la pedania: de nord a sud la travessa el camí de Catral, i d'est a oest la *Vereda de Canales*. A banda i banda de la carretera del Lleó, i en el seu tram més proper a Elx, construïren una gran quantitat de naus industrials i comercials que desenvolupen una gran activitat en ambdós sectors productius. A la mateixa zona està també ubicada la Societat de Tir de Coloms on, a més de les instal·lacions necessàries per a desenvolupar aquesta activitat cinegètica, trobem un dels millors restaurants de què disposa Elx.

Una mica més al sud, i també a la vora de la carretera del Lleó, hi ha l'escola primària de la pedania, que encara està en funcionament a pesar que hi assisteixen molts pocs escolars.

Al sud de la pedania d'Algorós i confrontant amb la del Derramador, trobem el convent de monges de clausura de les carmelites Descalces; les monges que l'habiten procedeixen del convent d'Orito, el qual es van veure forçades a abandonar per trobar-se en males condicions. Aquest convent d'Algorós es construí sobre uns terrenys que els propietaris cediren a aquesta orde religiosa, i tant el convent com la capella foren consagrats pel bisbe de la Diòcesi d'Oriola-Alacant, a finals del juny del 1995. Uns mesos més tard, el mateix bisbe inaugurà, a la banda nord d'aquesta pedania mateixa, un col·legi que regenten les



Central transformadora d'energia elèctrica que va construir «*Nuevos Riegos El Progreso*» junt a la carretera de Matola, l'any 1932.

carmelites missioneres Teresianes, dedicades a l'ensenyament, i una petita església on celebren actes religiosos totes les setmanes com a activitat complementària a la seua tasca didàctica. Així, la pedania d'Algorós que mai havia tingut ermita pròpia, ara en té dues: una a l'extrem nord i l'altra a l'extrem sud, a més a més d'un convent.

A pesar de no haver tingut ermita pròpia, Algorós comparteix feligresia amb el Derramador, que té una ermita dedicada al patró del camp, sant Isidre Llaurador. Aquesta ermita té una escassa activitat religiosa, ja que només durant la segona quinzena del mes de maig, Algorós i el Derramador festegen sant Isidre, tot i que aquestes festes són prou modestes en comparació amb les d'altres partides.

A Algorós desemboca el barranc dels Arcs, després de

creuar les pedanies de Carrús i del Pla de Sant Josep. Quan es produeixen pluges fortes i el barranc dels Arcs arreplega molta aigua de l'al·luvió, solen produir-se inundacions en la seua desembocadura tot causant desperfectes en l'agricultura; si les aigües de l'al·luvió són molt abundants, van a parar als Saladars.

Les terres d'Algorós són fèrtils i productives i ací es fan bé tota mena de cultius, ja siguen arboris o hortícoles, en qualsevol època de l'any. També hi ha explotacions agràries en hivernacles on, a més d'hortalisses i verdures, hi cultiven també plantes ornamentals.

El principals agricultors d'Algorós estan estretament vinculats a cooperatives de productors i a unes altres organitzacions agràries, per a la producció i comercialització comuna de les seues collites i també per a una millor defensa dels seus interessos professionals.

El veïnat d'Algorós sol reunir-se a les nits en un local que hi ha vora la carretera del Lleó, conegut com "la tenda de la Barraquera"; en aquest establiment juguen a cartes, es beuen unes cerveses i parlen de les seues coses.

# ALTABIX

Durant la dècada dels seixanta, la pedania d'Altabix anava sempre associada al camp de futbol que portava aquest nom mateix, per estar ubicat al seu territori. Aquella època fou la més esplendorosa de l'Elx CF., ja que militià dotze anys consecutius en la primera Divisió de la Lliga, i a més feu la proesa de ser finalista en la Copa del Generalíssim el 1969, la qual es jugà a l'estadi Bernabeu de Madrid i que l'Elx perdé per u a zero contra l'Atlètic de Bilbao. Al llarg d'aquells anys, en les retransmissions esportives que realitzava Televisió Espanyola d'alguns partits de l'Elx jugats al seu camp, el nom d'Altabix s'esventava arreu de la geografia espanyola els diumenges a la vesprada.

Uns anys després, quan construïren el nou estadi Martínez Valero a Atzavares Alt i enderrocaren l'entranyable camp d'Altabix, aquesta pedania ja no s'anomenava en els àmbits futbolístics però començà a sonar en els àmbits empresarials en construir el polígon industrial d'Altabix, a la vora de la carretera general d'Alacant a Múrcia; aquest fou el primer polígon industrial que es construí als afores del nucli urbà de la ciutat.

Això, però, ja és història passada i ara cal parlar del present i del futur d'aquesta pedania. D'ara en avant es parlarà també molt d'Altabix per haver ubicat al seu territori la Universitat

Miguel Hernández d'Elx de creació recent, encara que en aquest cas es parla més de la Gàl·lia, que és una zona pertanyent a Altabix, ja que la universitat començarà a construir-se en aquesta zona.

Altabix, amb una superfície de 2.066 hectàrees, és la pedania més extensa del Camp d'Elx; només la supera en extensió territorial la Marina però amb la particularitat que gran part de la seua superfície són terres de saladars, amb un escàs aprofitament agrícola. Així mateix, Altabix, amb els seus 1.713 habitants, és la pedania més poblada llevat de Torrellano i de l'Altet que tenen nuclis urbans que creixen i es desenvolupen dins del medi rural, amb tots els serveis necessaris perquè els dos veïnats tinguen garantides les seues necessitats vitals més imprescindibles.

La pedania d'Altabix confronta pel sud amb el nucli urbà de la població i amb alguns horts perifèrics de la ciutat; per l'est amb el barranc del *Grifo*; per l'oest amb el llit del Vinalopó i pel nord amb les pedanies de Ferriol, Vall-Llongues i Santa Anna. Altabix presenta, en la seua banda nord, un perfil geogràfic una mica accidentat, amb altituds poc elevades on destaquen tres muntanyes: la serra del Penjat, la serra dels Mollons i la serra d'Animeta. Pel que fa a la banda sud, el terreny és pla , amb desnivells suaus i un sòl molt aprofitable per a l'agricultura; en aquesta banda trobem alguns horts de palmeres com l'hort de *Cuerna* o d'altres, a la vora del llit del Vinalopó, ja dins del perímetre de la ciutat.

Totes les terres d'Altabix es reguen amb les aigües que distribueix la *Sociedad Agraria de Transformación* (SAT) *San Pascual*, creada fa uns trenta anys. Aquestes aigües procedeixen del "Canal de l'Horta" de Villena i, malgrat la seua bona qualitat,

resulten excessivament cares per a usos agrícoles ja que es paga al voltant de seixanta pessetes per metre cúbic: aquest preu és prohibitiu per als agricultors perquè encareix en gran manera les despeses de cultiu.

Dels dos grups escolars que hi ha a Altabix, un està en funcionament i l'altre està tancat des de fa temps tal i com passa amb moltes altres escoles del Camp d'Elx. També hi ha a Altabix dues ermites, la de Santa Marta i la del Perpetu Socors on se celebren actes religiosos els diumenges i els dies festius. Les dues ermites es construïren fa pocs anys per tal d'atendre les necessitats del seu nombrós veïnat.

A més d'una gran quantitat de cases de camp disseminades i de xalets arreu de la pedania, hi ha també dos nuclis urbans consolidats: el de Bonavista i el de la Gàl·lia. A la urbanització de Bonavista els xalets són més luxosos i estan construïts amb materials de millor qualitat, la qual cosa indica que les famílies que en són propietàries pertanyen a la classe mitjana-alta; els xalets de la Gàl·lia, en canvi, són menys luxosos i els seus propietaris pertanyen a unes capes socials més baixes.

El camí de Castella és una de principals vies de comunicació que travessa Altabix de sud a nord. Aquesta carretera uneix Elx amb l'autovia d'Alacant-Madrid i actualment està en projecte la millora del seu traçat per tal d'eliminar alguna de les seues nombroses revoltes. En la mateixa direcció creuen la partida el camí de la Gàl·lia i el de Ferrández i quan es construesca el pont del Bimil·lenari que està en projecte, a la ronda-nord sobre el riu Vinalopó i siga una realitat la nova carretera Elx-Alacant que millorarà les comunicacions del parc industrial Torrellano-Salades, la pedania d'Altabix estarà millor comunicada en totes les direccions.

Però allò que donarà una major rellevància a la pedania en un futur immediat és la Universitat d'Elx, que incidirà en el desenvolupament social, econòmic i cultural de la nostra ciutat als llindars del segle XXI, que ja està a tocar.

Un dels principals problemes que pateixen actualment els veïns d'Altabix és el de la contaminació acústica i mediambiental que genera la Ceràmica de la Gàl·lia des de fa alguns anys. Els veïns d'Altabix han presentat moltes queixes i denúncies per tal que l'empresa corregesca, en la mesura que puga, aquestes deficiències de funcionament, cosa que pel que sembla no és tan fàcil. Si aquesta contaminació no es vol o no es pot eliminar, els veïns demanen que la Teulera cesse la seua activitat industrial, ja que no estan disposats a suportar per més temps aquest greu problema de contaminació ambiental.

Tal i com ja ha passat amb unes altres pedanies perifèriques de la població, la gran expansió urbanística que ha experimentat la ciutat d'Elx en els darrers anys ha assimilat també les millors terres d'Altabix, aquelles que tenien un valor agrícola més elevat. No obstant això, si bé és cert que aquesta pedania ha perdut una part important del sòl agrari que tingué en un passat, ha guanyat molts punts en contribuir, en gran manera, al desenvolupament social i econòmic del poble d'Elx: en primer lloc hi aportà els terrenys per a la ubicació del primer polígon industrial fora de la població, i ara, acollirà la Universitat Miguel Hernández que tant significarà per al futur de la ciutat d'Elx.

# L'ALTET

L'Altet és una de les pedanies il·licitanes que més allunyades estan del nucli urbà. Aquesta llunyania geogràfica i la manca de bones comunicacions directes propiciaren, en bona part, que els habitants de l'Altet visqueren una mica a esquena de la ciutat d'Elx i que se sentiren més afins a la ciutat d'Alacant, tot i que administrativament depengueren de la primera. Aquesta afinitat amb Alacant arribava fins a l'aspecte cultural i lingüístic, ja que el llenguatge col·loquial dels habitants de l'Altet és més paregut al dels alacantins que al dels il·licitans. També, des de fa ja molt de temps, els veïns de l'Altet solen anar més a les Fogueres de Sant Joan a Alacant, que a veure el *Misteri d'Elx* representat a l'església arxiprestal de Santa Maria.

Un altre factor determinant per al deslligament de l'Altet de la ciutat d'Elx, el trobem en l'aspecte afectiu i sentimental: a l'Altet ja fa temps que disposen d'un cementeri propi per a enterrar els seus familiars morts, i així no han de recórrer la llarga distància que els separa del cementeri d'Elx. Aquesta circumstància generava entre els veïns de l'Altet el desig de tenir una identitat pròpia i, a poc a poc, s'anà creant una identitat sentimental col·lectiva que els feia sentir-se al marge d'Elx.

Així doncs, en les últimes dècades del segle passat començà a germinar entre els veïns de l'Altet un anhel segregacionista en relació als lligams que els unien amb Elx. Alhora començaren un major acostament cap a la ciutat d'Alacant, a la qual volien pertànyer perquè creien que això els seria molt favorable en tots els aspectes i sentits. I com a adalil d'aquest moviment segregacionista figurava Manuel Carbonell Giner, que tenia molt predicament entre els seus conveïns.

Orientats en aqueixa direcció, el dia 21 d'octubre de 1889 adreçaren una instància al governador civil d'Alacant en què demanaven la segregació jurisdiccional de l'Altet del terme municipal d'Elx, i la seua incorporació al d'Alacant. El governador civil donà compte de l'escrit a l'alcalde d'Elx i la proposta, després de ser estudiada per la corporació municipal, va ser rebutjada de ple.

No obstant això, la idea segregacionista es mantingué latent en l'esperit col·lectiu dels veïns de l'Altet i mig segle després, durant la Guerra Civil en els anys 1936 i 1937, tornaren a demanar-ne la segregació dues vegades més però el resultat tornà a ser negatiu.

Malgrat aquests contratemps en les seues pretensions, fa poc de temps han demanat a la Generalitat la consideració d'Entitat Local Menor per a l'Altet i actualment estan esperant la decisió de la Justícia amb la il·lusió que finalment aconseguiran el seu propòsit.

L'any 1927, la companyia aeropostal francesa establí a l'Altet un aeroport rudimentari, d'acord amb els avanços de l'època, que fou el primer aeroport internacional de l'estat espanyol; aquest aeroport servia de pont de suport als vols aeris entre França i les seues colònies del nord d'Àfrica. A partir d'aquell

moment, el nom de l'Altet començà a ser conegut a les rutes postals aèries franceses.

En la dècada dels seixanta i tenint com a base la referència anterior, la configuració morfològica del terreny i l'equidistància entre les poblacions d'Elx i d'Alacant foren determinants perquè el ministeri de l'Aire decidira construir, a l'Altet, el gran aeroport internacional que necessitava la Costa Blanca per afavorir el desenvolupament turístic que s'incrementava any rere any i que, a hores d'ara, representa el sector productiu més important de l'economia espanyola, generador de riquesa i de llocs de treball.

I a l'abric d'aqueix turisme creixent, les magnífiques platges de l'Altet, batejades amb el nom dels Arenals del Sol -que comparteixen pedania amb els Bassars-, s'ompliren d'edificis residencials a la vora de la mar tot donant cabuda a una gran massa d'estiuejants il·licitans i forans o a famílies que hi habitaven tot l'any.

Fa alguns anys el govern promulgà una nova Llei de Costes on s'establia la prohibició de construir edificis a menys de cent metres de la vora de la mar, amb la intenció que tinguera efecte retroactiu. Els propietaris dels vuit-cents habitatges que es troben en aquest cas (però que foren construïts dins de les normes legals del moment) i l'Ajuntament d'Elx, han entaulat un contenciós amb el govern central, ja que no volen que la Llei de Costes tinga caràcter retroactiu i estan esperant la decisió del Tribunal Suprem. La comissió d'afectats que es creà a aquest efecte i que presideix Pedro Puig, ha posat el cas a mans d'un dels millors bufets d'advocats de Madrid perquè els defensen d'allò que ells consideren un abús de govern. Ja veurem en què acaba aquest contenciós, encara que aquesta classe de conflictes

acostumen a ser llargs i costosos.

L'aeroport internacional (que l'han ampliat fa poc de temps) i les platges dels Arenals del Sol han sigut els dos trampolins que han elevat la pedania de l'Altet a l'altura on es troba hui dia: la més elevada de totes les del Camp d'Elx i la més coneguda pertot arreu. Així mateix, és la pedania que més riquesa genera encara que no siga a través de l'agricultura, ja que l'aeroport ha ocupat les terres més fèrtils i els agricultors que les cultivaven han acabat dedicant-se a unes altres ocupacions al marge de l'agricultura.

El habitants de l'Altet han sigut sempre una gent molt inquieta i emprenedora, amb moltes iniciatives a l'hora de crear associacions de veïns, esportives, culturals, etc. Fins i tot crearen, ja fa alguns anys, un partit polític amb el nom de PIVA (Partit Independent dels Veïns de l'Altet) i emparats amb aquestes sigles prengueren part en les eleccions municipals de l'any 1995: a l'Altet obtingueren més del 50% dels vots tot i que no arribaren al 5% del total de vots del conjunt d'Elx i, per tant, no tragueren cap regidor. Però el fet queda plasmat en la història política d'Elx com a cas singular i extraordinari. Aquesta candidatura estava encapçalada per en Juan Miró.

# ATZAVARES ALT

El nom d'Atzavares ve de l'àrab i significa terra amb moltes piteres, cosa que ens indica que en unes altres èpoques hi havia una gran quantitat d'aquesta mena de plantes. En els temps passats, al Camp d'Elx abundaven les piteres als marges dels bancals. Els fruits d'aquesta planta, els *pitons*, s'aprofitaven per a pujar les càrregues de palla als pallers que, en forma de piràmide, s'alçaven a la vora de l'era durant la batuda de les messes. Les fulles fibroses de les piteres, anomenades agaves, contenen uns filaments que si es tracten de manera adequada poden convertir-se en un fil molt resistent anomenat "fil de pita", i també se'n poden fer cordells. Ací, però, només s'aprofitaven els pitons. Hui, al Camp d'Elx, a penes queden piteres.

Hi ha dues pedanies amb el nom d'Atzavares al Camp d'Elx: Atzavares Alt (situada més al nord) i Atzavares Baix (situada més al sud). El mateix passa amb la Baia i amb Vallverde.

L'edifici més important i conegut d'Atzavares Alt és l'estadi de futbol Martínez Valero, construït l'any 1974 sobre una parcel·la de vora cent mil metres quadrats que l'Elx Club de Futbol comprà expressament per a aquest efecte. En aquella saó era president de l'entitat Manuel Martínez Valero i, en un pri-



Ermita de Sant Antoni, on tots els anys, a mitjan gener, es celebra la romeria més multitudinària d'Elx

mer moment, el camp s'anomenà Nou Estadi, però després de la mort de qui havia sigut president de l'entitat durant molts anys amb molta eficàcia, li posaren el seu nom com a just reconeixement a la seua tasca.

Un altre edifici carismàtic d'Atzavares Alt, encara que més petit, és l'ermita de sant Anton; ací té lloc, a mitjans del mes de gener, la romeria més important que se celebra a Elx des de fa molts anys i en la qual els il·licitans participen de manera massiva.

En els temps del desenvolupament es construïren a Atzavares Alt dos barris perifèrics que acolliren moltes famílies de fora d'Elx, les quals hi vingueren atretes per l'atractiu de l'activitat industrial i amb la intenció de trobar un lloc de treball. Estem referint-nos al barri de Sant Anton i al barri dels Palmerars. També es construí a Atzavares Alt, ara fa uns vint anys, el que abans s'anomenà la Residència i que ara es coneix com l'Hospital General d'Elx i la seua comarca. Les instal·lacions hospitalàries han sigut ampliades últimament per tal d'atendre totes les necessitats sanitàries dels il·licitans i dels pobles limítrofs.

A Atzavares Alt hi ha també molts horts de palmeres dels quals podríem destacar: la *Coronela*, Motxo, Bosquet, El Tendre (on hi ha una de les dues almàsseres que queden a Elx), El *Llúcero*, Piver, l'Hort Nou, Sant Antoni, La *Cabola, Travalón Alto, Travalón Bajo* i el de Valero (situat al costat del camp de futbol i que es troba en un lamentable estat de conservació).

L'escola que construïren fa tres dècades a Atzavares Alt està tancada com a centre docent, però les seues dues aules fan les funcions de centre social l'una i de temple religiós l'altra: en la primera l'associació de veïns es reuneix i celebra actes lúdics, i

en la segona fan missa els diumenges i els dies festius ja que no tenen ermita; aquesta espècie de capella està sota l'advocació de sant Joan Baptista.

Com que Atzavares Alt està molt pròxim a Elx, al seu territori s'han construït molts xalets com a segon habitatge de famílies que viuen i treballen habitualment a la ciutat, en ocupacions alienes a l'agricultura. Aquesta circumstància ha influït molt en la decadència de l'activitat agrícola de la pedania, tot i que frueix d'una climatologia molt benigna.

Des de fa alguns anys, l'alcalde pedani d'Atzavares Alt és Vicent Boix Navarro, un home molt actiu que porta molt de temps vinculat a les organitzacions agràries i a la comunitat de *Riegos de Levante*, en què exerceix càrrecs de responsabilitat en els seus òrgans rectors.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# ATZAVARES BAIX

A l'interior d'aquesta pedania està situada la lloma de l'Alcúdia, on fa cent anys es trobà el bust ibèric conegut com la Dama d'Elx. A aquesta lloma estava ubicat el nucli urbà de l'antiga *Illici* dels romans, voltada de muralles. Aquesta població fou abandonada pels àrabs en el segle VIII, després d'haver sigut ocupada, i la traslladaren dos quilòmetres més al nord, a la vora del llit del Vinalopó: pensaven que amb la nova ubicació resultaria més fàcil defensar el seu emmurallament. Per tant, a Atzavares Baix estigué el germen primigeni, l'autèntic bressol de la ciutat d'Elx que actualment celebra el bimil·lenari de la seua fundació.

Després de la fundació de la ciutat, una vegada consolidada la seua estructura urbanística i administrativa, i adquirida la categoria de *Colonia Julia,* els romans traçaren al seu voltant la centuriació de les terres amb la seua àmplia xarxa de canals de reg i de camins per comunicar-se; els traçats dels principals camins i canals de reg han arribat fossilitzats fins als nostres dies. Per tant, podem dir explícitament que açò que hui coneixem com Atzavares Baix no només és el solar on es fundà l'antiga *Illici,* sinó que, sobretot, és també el cor del Camp d'Elx; les seues fèrtils terres, regades amb les aigües que corrien pel

Vinalopó, han produït abundants collites des de temps immemorial.

Hui, d'aquella antiga ciutat emmurallada (que arribà a ser Seu Episcopal en l'època visigoda) només resten unes ruïnes arqueològiques, l'excavació i l'estudi pertinent de les quals ens està demostrant la diversitat de civilitzacions que passaren per ací, tot deixant-hi les empremtes de les seues respectives cultures.

Però la nostra missió en aquests moments no és parlar dels orígens històrics de la ciutat d'Elx com a col·lectivitat humana; aqueix treball han de fer-lo unes altres persones més capacitades que nosaltres. La nostra tasca és ressenyar els trets i les peculiaritats més acusats de les pedanies del Camp d'Elx en l'actualitat, encara que ens havíem cregut obligats a esbossar unes breus pinzellades històriques d'allò que fou la zona del Camp d'Elx en tots els aspectes i sentits, fa dos mil anys.

Atzavares Baix, des del punt de vista agrícola, és actualment una pedania pròspera i productiva, amb una gran diversitat de cultius arboris i hortícoles. Totes les seues fèrtils terres es reguen amb les aigües que distribueix el *Tercer Canal de Riegos de Levante,* i una part d'elles amb les aigües de *Nuevos Riegos El Progreso.*

Aquesta pedania és una de les que més horts de palmeres té, els més coneguts són: Sant Joan, *Saoní*, Vizcarra, *Borrocat*, El *Palombar, San Román, Estanya, Magara, Andrevico Román*, Pintes, El Fondo, Porter i Culata. Tot i tenir tants horts regulars, més o menys grans, no hi ha massa palmeres disseminades a aquesta pedania; allò que sí que hi abunda són els llimoners, els tarongers, els ametlers i altres varietats de fruiters.

En els segles XVIII i XIX les dues pedanies d'Atzavares



Pont modern que creua el Vinalopó entre Algorós i Atzavares Baix.

foren terres on abundaven les oliveres, que es regaven amb les aigües salnitroses de l'*Acequia Mayor del Pantano*. Aquesta tradició olivarera continua en l'actualitat, fins al punt que les dues úniques almàsseres que queden al Camp d'Elx (la de Candela i la del Tendre) estan situades a la frontera d'aquestes dues partides rurals: allí molen i transformen en oli les olives del Camp d'Elx i les que porten d'altres llocs. Aquestes dues almàsseres s'han modernitzat molt durant els últims anys, sobretot la del Tendre, en haver-hi introduït maquinària sofisticada i noves tecnologies que permeten moldre un major volum d'olives i millorar la qualitat i l'envasament de l'oli que produeixen.

A Atzavares Baix trobem una de les escoles públiques més antigues del Camp d'Elx, construïda durant la Segona República i inaugurada l'abril del 1936. Aquesta escola està situada a la vora de la carretera de la Marina però, tal i com passa

amb moltes escoles del Camp d'Elx, no funciona com a centre escolar, i les seues aules són utilitzades per a unes instal·lacions del Departament d'Obres Públiques.

L'Ajuntament d'Elx ha comprat una finca de més de cent tafulles, situada al costat d'aquestes escoles i que pertanyia a la família Casas Rojas. La intenció de l'Ajuntament és construir-hi un complex comercial que comprenga la Llotja de Fruites i Verdures i d'altres instal·lacions annexes que actualment estan al barri d'Altabix. Per tal de dur a terme aquest trasllat, l'Ajuntament està negociant-ne les condicions amb els proveïdors.

A Atzavares Baix no hi ha ermita. Tampoc hi ha comissió de festes ni associació de veïns ni, no cal dir-ho, centre social perquè s'hi reunesca el veïnat de la pedania.

Un altre senyal d'identitat de la pedania, a més a més de



Escoles d'Atzavares Baix, inaugurades l'abril de 1936 i que foren les primeres escoles públiques construïdes al camp d'Elx.

l'Alcúdia, és el Molí del Xocolate, ubicat al costat de la carretera de la Marina, molt a prop de l'actual circumval·lació sud. Aquest vell edifici s'ha dedicat a diverses activitats des del segle passat ençà: primer fou fàbrica de xocolate, després molí de farina, més tard magatzem de draps i actualment roman tancat.

Un altre edifici carismàtic d'aquesta pedania és una talaia mig enderrocada, coneguda com la "Torre d'Estanya" per trobar-se a la finca que porta aquest nom. Aquesta torre formava part d'una xarxa de talaies que s'estenia des de la costa fins a la població, per avisar la gent d'Elx dels desembarcaments de musulmans procedents del nord d'Àfrica, cosa molt freqüent al llarg dels segles XVII i XVIII.

Atzavares Baix és una de les pedanies millor comunicades del Camp d'Elx, ja que de nord a sud la travessen les carreteres de la Baia, de la Marina, d'Asprella i de Dolores, a més a més del camí del Palombar que també està asfaltat; d'oest a est, la circumval·lació sud i la *Verea* dels Quatre Pilars, també asfaltada i que antigament era el camí més dret entre Santa Pola i Crevillent. Quan es faça la nova ronda sud que està projectada, serà un viari més per a aquesta pedania.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# ASPRELLA

La partida rural d'Asprella està agafada entre la Foia i la Baia, les quals li lleven protagonisme en ser més importants tant pel que fa a l'extensió com al nombre d'habitants. Aquesta proximitat geogràfica per ambdues bandes de la Foia i la Baia enfosqueix una mica la brillantor d'Asprella, la qual destacaria més si estiguera ubicada en una altra zona del terme municipal d'Elx, ja que té unes terres molt fèrtils i productives i, per tant, una agricultura rica.

Un dels senyals d'identitat més representatius d'Asprella és una casa pairal, amb una torre adossada, coneguda popularment com "La Casa Gran d'Asprella"[2]. Al voltant d'aquesta casa senyorívola hi havia una gran finca rústica que antigament pertanyia a una família de la noblesa il·licitana. Amb el pas del temps, aquesta gran propietat anà fraccionant-se fins a quedar convertida en petits minifundis. Tanmateix, la casa pairal roman incòlume, com a testimoni mut d'un passat distint i d'unes circumstàncies diferents a les actuals.

Una altra finca important d'Asprella és la coneguda amb el

[2] Aquesta masia sempre ha estat a Asprella i per això el seu nom. Tanmateix, després d'una reestructuració territorial del terme municipal d'Elx, quedà ubicada dins de la Baia Alta i l'entrada la té per la carretera de la Baia. La gent, però, continua coneixent-la pel nom que sempre havia tingut.

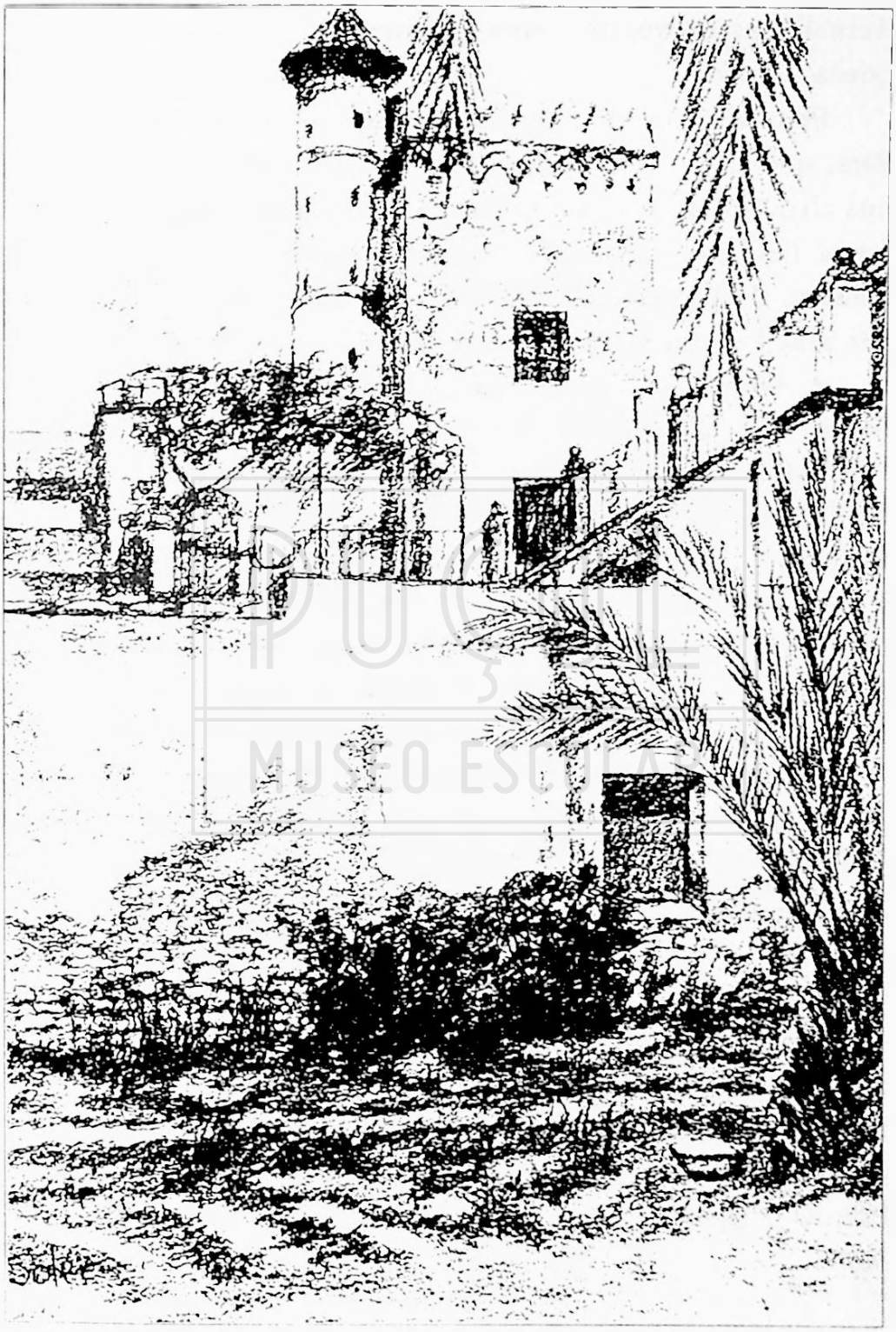
nom del Palombar, que també té la seua casa senyorívola i un dels horts de palmeres més coneguts de la pedania. Les seues terres acullen les instal·lacions del Club de Tennis d'Elx, que compta amb una escola de tennis i on se celebren competicions d'àmbit nacional; aquest esport està adquirint, al llarg dels darrers anys, una gran rellevància dins del panorama esportiu espanyol i, cada dia que passa, té un lloc més destacat dins de les preferències esportives de la joventut espanyola. Un fet que ens indica la importància d'aquesta finca en una altra època és que l'últim partidor de l'*Acequia Mayor del Pantano* s'anomena "el partidor del Palombar", tot i que les seues aigües regaven també altres finques de les rodalies.

Asprella té més edificis singulars com *"L'Hasiendesica"*, amb un hort de palmeres anomenat igual i la masia de Coves, que forma part d'una gran finca rústica.

Aquests exemples de cases senyorívoles són una prova evident que Asprella, en el passat, era patrimoni exclusiu d'unes poques famílies d'alt llinatge, les quals mantingueren les propietats durant molt de temps després d'haver-les adquirit mitjançant el repartiment que dugué a terme l'infant en Manuel a mitjans del segle XIII.

La principal via de comunicació de la partida és la carretera d'Asprella, que la creua per la meitat, de nord a sud. Aquesta carretera naix a la carretera de la Baia i desemboca en la *Verea* de les Cendres, als voltants del Saladar. A la vora d'aquesta carretera i a la meitat de la pedania està situada l'empresa comercial Santiago Mira Urban, que és una de les firmes més importants d'Elx pel que fa a l'exportació de productes agraris.

Asprella tingué una ermita dedicada a sant Pere, però fou incendiada durant la Guerra Civil i ja no es reconstruí.



Actualment, d'aquesta ermita que estava a la vora d'un camí, no queda ni rastre.

Però com que els veïns d'Asprella sentien nostàlgia de sant Pere, que havia sigut sempre el patró de la partida, compraren una altra imatge del sant i, com que no tenien ermita, el portaren a l'església de la Baia que està sota l'advocació de sant Andreu. A l'església de la Baia, a finals del mes de juny, festegen sant Pere amb la col·laboració del veïnat d'Asprella.

A Asprella, a començaments de segle, hi hagueren diversos homes que destacaren en molts aspectes com Tomàs Boix Campello, Carlos Agulló Amorós i Tomàs Garcia Ruiz.

Tomàs Boix Campello (conegut popularment com "el *Cabo* Boix") fou alcalde d'Asprella i alhora fou nomenat President de la *Caja de Préstamos y Ahorros del Campo de Elche,* creada el 1903 i en funcionament hui dia, tot i que amb un altre nom i unes funcions distintes. També fou president de l'Agrícola Il·licitana, la primera organització agrària de caràcter reivindicatiu que tingué una implantació en la totalitat del Camp d'Elx.

Carlos Agulló Amorós es posà al capdavant de diverses entitats agràries i arribà a ser regidor de l'Ajuntament d'Elx el 1920, amb la candidatura de l'Agrícola Il·licitana.

Tomàs Garcia Ruiz fou escriptor i poeta de vers fàcil i ben compost. Col·laborava assíduament en diaris i revistes locals durant la segona i tercera dècada d'aquest segle, fet inusual entre els camperols de llavors. També intervingué en política i, l'abril del 1931 fou elegit regidor de l'Ajuntament d'Elx, en la primera corporació de la República, que tenia com a alcalde a Pascual Roman Anton, conegut com "el *tio* Pasqualet el del Molí".

# ELS BASSARS

Allò que més predomina a les explotacions agràries del Camp d'Elx són els minifundis, que solen oscil·lar entre les vint i les trenta tafulles. Als Bassars però, trobem un dels majors latifundis del camp il·licità: la finca anomenada "La Rústica". Té una extensió de sis-centes hectàrees, és a dir, més del 50% de la superfície total de la pedania. La majoria de les seues terres -i de la resta de la pedania- són saladars, i per tant, poc aprofitables per a l'agricultura; això fa que els Bassars siga una de les pedanies més pobres i menys rellevants dins del camp il·licità, pel que fa a l'agricultura. No és gens estrany, doncs, que també siga una de les pedanies més escassament poblades: actualment hi ha censats 65 homes i 55 dones en una extensió de territori de 1.036 hectàrees.

A aquesta zona de saladars trobem també zones humides i terres de marjals com per exemple el Clot de Galvany. Aquest paratge natural ha alçat moltes polèmiques últimament, ja que hi ha partidaris de conservar-lo i protegir-lo per a fruïció de tota la col·lectivitat, i aquells que prefereixen urbanitzar-lo de manera privada, tal i com s'intentà fer fa alguns anys a través d'una entitat bancària.

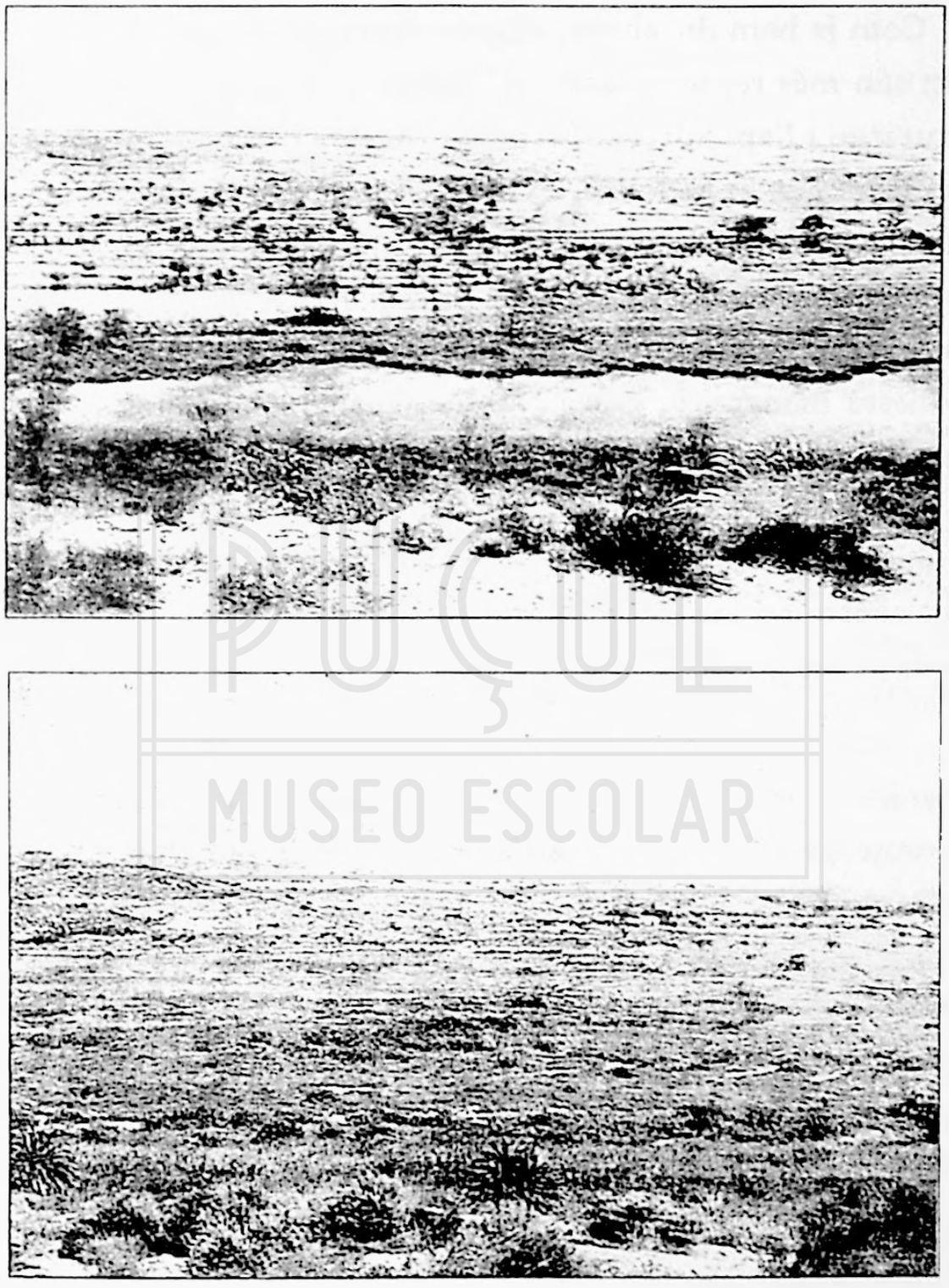
L'Ajuntament d'Elx i els ecologistes són partidaris de con-

servar el Clot de Galvany, sense modificar les seues estructures morfològiques. A més, per tal com no sol ploure massa a la zona, hi ha un projecte consistent a portar una conducció d'aigua depurada des del nucli de Torrellano fins al Clot, amb l'objectiu que aquest terreny mai no perda la seua condició de zona humida; així, les aus aquàtiques hi podran nidificar i reproduir-se sense cap problema.

Malgrat la seua escassa població de dret, els Bassars té ermita pròpia des de fa anys, sota l'advocació de santa Anna, igual que Vallverde. També té una associació de veïns i una escola d'una sola aula ja que hi ha pocs xiquets en edat escolar; per aquest motiu han d'enginyar-se-les per tal de reunir el mínim nombre de xiquets necessari perquè no els tanquen l'escola.

Últimament s'han construït als Bassars molts xalets i fins i tot estan construint actualment una urbanització que portarà el nom de Ciutat Jardí, davant la creixent demanda d'aquest tipus d'habitatges per a passar els caps de setmana i les vacances; es tracta d'un lloc tranquil, allunyat de la bullícia de les poblacions, està prop de la mar i molt ben comunicat en totes direccions. Prenen com a exemple la urbanització Gran Alacant que està molt prop, encara que pertany al terme municipal de Santa Pola.

La creença més estesa és que la urbanització dels Arenals del Sol i les seues platges pertanyen a la pedania de l'Altet íntegrament i això, no és del tot cert, ja que una gran part d'aquesta zona està en territori dels Bassars. La causa d'aquest error és el gran protagonisme de l'Altet enfront de la desconeixença de la pedania dels Bassars, la qual arriba fins al punt que molts il·licitans no saben on es troba aquesta pedania o fins i tot mai han sentit parlar-ne. Els Bassars és la gran oblidada, la germana



Dues panoràmiques del Clot de Galvany.

PUÇUL
MUSEO ESCOLAR

pobra dins de la gran família que formen el conjunt de pedanies del Camp d'Elx.

Com ja hem dit abans, l'agricultura als Bassars és poc rellevant; són més representatives d'aquesta pedania la ramaderia de pasturatge i l'apicultura. Francisco Rodes Pastor és un dels pocs apicultors que hi ha a Elx, i viu i desenvolupa la seua única activitat professional a aquesta pedania. Posseeix una gran quantitat de ruscs, que trasllada d'uns llocs a uns altres perquè les abelles puguen nodrir-se millor del pol·len de les flors i produir, d'aquesta manera, la dolça i deliciosa mel. Aquesta varietat de ramaderia és poc habitual com a activitat professional a Elx.

Últimament, l'Ajuntament ha realitzat algunes inversions als Bassars per a millora de les seues estructures: la construcció d'un centre social (de pròxima inauguració) perquè hi puguen reunir-se els veïns, n'és un exemple.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# LA BAIA

Tot i que la Baia està formada per dues pedanies diferents, amb els noms de Baia Alta i Baia Baixa, comparteixen moltes coses com ara l'escola, l'ermita (que està sota l'advocació de sant Andreu) i el nucli de cases mateix. Les cases es construïren a una i altra banda de la carretera que, de ponent a llevant, serveix de límit entre les dues pedanies. Fins i tot comparteixen alcaldessa pedània, ja que actualment és Margarita Canals Boix qui exerceix aquest càrrec per a la Baia Alta i per a la Baia Baixa.

Tal i com passà a quasi totes les partides rurals, a començaments de segle hi hagueren unes persones que, amb les seues iniciatives empresarials, impulsaren el desenvolupament econòmic i social de la Baia. En aquest cas foren la família Alemany i la família de Pepet Miralles, les quals no treballaven en concordança, sinó en franca competència: en els anys trenta muntaren dos cines, un enfront de l'altre, per a un veïnat que amb un cine tenia de sobres. Així les coses, els diumenges i festius hi havia una gran competència entre el cine de Pepet a la Baia Baixa i el d'Alemany a la Baia Alta. No cal dir que qui més beneficiat n'eixia era el públic, perquè la qualitat de les pel·lícules era millor que si només hagueren disposat d'un cine.

Però això no era tot, ja que també hi havia dos casinos, un

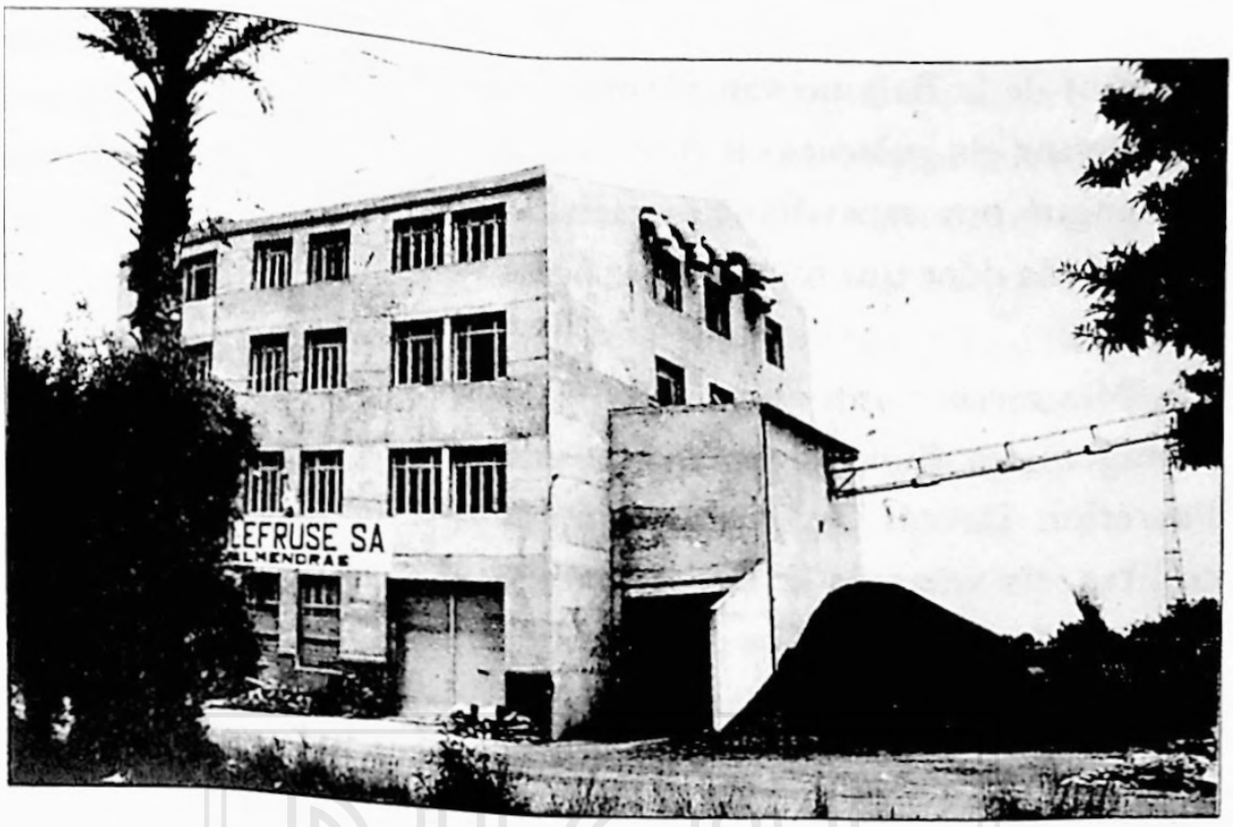
enfront de l'altre, en els qual s'organitzaven balls, representacions teatrals, funcions folklòriques, etc. D'aquesta manera, i al llarg de molts anys, la Baia fou el lloc de tot el Camp d'Elx on més festa hi havia, o més "marxa" com diuen ara els joves.

Amb el pas del temps i amb l'aparició de l'automòbil, els costums de la gent canviaren molt i la joventut de la Baia, com la de tot arreu, es dispersà tot allunyant-se del seu lloc d'origen a la recerca de noves diversions. Això no obstant, a la Baia encara queden locals públics on continuen celebrant-se actes festius, però no tants com abans. Tanmateix, els veïns de la Baia continuen sent els més propensos de tot el Camp d'Elx a anar cada nit de la setmana al casino, a jugar a cartes o al dòmino i a prendre's una cervesa. Fins i tot després de dinar, molts homes van al casino a prendre café, abans de continuar la seua jornada laboral en el cultiu de la terra.

Tal i com ha passat a d'altres pedanies, a la Baia anà sorgint el nucli de població al voltant d'aquells primers locals de diversió. El nucli de la Baia anà creixent lentament, primer d'una manera més irregular i després més ordenadament, encara que no s'ha desenvolupat tant com els de Torrellano, l'Altet, la Marina o la Foia. De tota manera, és un nucli urbà consolidat. Actualment a la Baia disposen d'assistència mèdica, practicant i farmàcia. També hi ha una oficina de la CAM (Caja de Ahorros del Mediterràneo).

Per una altra banda, la Baia és una pedania prou poblada ja que, segons el cens del 96, té un total de 1.507 habitants distribuïts de la manera següent: a la Baia Alta 684 habitants, a la Baia Baixa 540 i al nucli 283.

En les èpoques de decadència de l'agricultura, com ara la sequera patida entre els anys 1907 i 1914, molts veïns de la Baia




Trencador d'ametles ubicat prop del nucli urbà de Les Baies.

anaven cada dia a peu per a treballar en les salines de Santa Pola: el viatge d'anada i tornada sumava 14 quilòmetres. D'altres anaven una mica més prop, a les zones humides del saladar, on segaven jonc per a l'elaboració d'estores i altres estris. Allò fonamental era portar un jornal a casa per fer tirar endavant la família, en un temps tan difícils.

Els veïns de la Baia sempre han sigut una gent aguerrida i bel·licosa, i si havien de defensar-se d'agressions externes, actuaven tots units com una pinya. Així, quan el 1934 uns gitanos van cometre unes greus malifetes (arribaren a violar una dona jove que estava sola a sa casa), una gran quantitat d'homes isqueren a la recerca dels bandolers, proveïts de tota mena d'objectes tallants i punxants i també d'escopetes. Quan trobaren els malfactors, que s'havien amagat al Saladar, els van detenir i avisaren la guàrdia civil. Una vegada que arribaren les autoritats,

els veïns de la Baia no van permetre que se'ls emportaren, sinó que davant els guàrdies els mataren per linxament. Aquest succés tingué una repercussió nacional i es publicà als diaris de Madrid. La dona que fou violada, passà a ser anomenada "la gitana".

Més recentment, l'any 1980, els habitants de la Baia foren protagonistes d'un succés similar encara que no tan greu com l'anterior. Davant dels reiterats furts que patien en les seues collites, els veïns de la Baia muntaren un servei de vigilància nocturna i capturaren dos individus que estaven furtant carxofes i ja tenien dues sàrries plenes (uns 30 quilos cadascuna). Doncs bé, els lligaren les sàrries a l'esquena amb fil d'aram, els conduïren fins al nucli de cases i avisaren la resta de veïns. Una vegada reunida tota la gent en assemblea, prengueren l'acord de penjar-los del pi que hi ha a la Plaça Major de la Baia, tal i com solia fer-se amb els lladres de bestiar en els *westerns*. Finalment no els penjaren, però un bon esglai sí que els donaren. D'aquell moment en avant, el pi és conegut com "el pi del penjat", i ha esdevingut un símbol de la pedania. Vicente Verdú li dedicà un article a aquesta anècdota en el diari *El País*.

José Canals Giménez, conegut popularment com "el mestre Canaletes", vivia a la Baia. Durant més de 50 anys formà part del paisatge de la pedania ja que, primer a peu i després amb bicicleta, transitava per les sendes i els camins de la zona , de casa en casa, per a ensenyar els coneixements més elementals als xiquets. Tres generacions d'habitants de la Baia no conegueren altre ensenyament que el que reberen del mestre Canaletes, que era un home alegre i bromista, a banda d'un poeta consumat.

A començaments de segle visqué a la Baia Vicente Alarcón Macià, conegut popularment com "el *tío Fregior*", que també era

un inspirat poeta festiu en valencià. Escrigué un sainet titulat "El tenorio d'Atzavares", que fou representat nombroses vegades amb molt d'èxit. També col·laborava assíduament, tant en prosa com en vers, en els diaris de l'època. Va morir l'any 1923. Els veïns de la Baia, quan el 1915 hi arribaren les aigües dolces d'El Progreso i les terres passaren de secà a regadiu, manifestaren la seua alegria a través dels versos del *tío Fregior* que deien:

"Bona és l'aigua del Progrés,
però buida les carteres.
La del cel val alguna cosa més,
fa més altes les garbere
i no ens costa diners."

A la Baia, prop del Saladar, hi ha també alguns horts de palmeres com el de Carbonell, el de Pina i el de *Rana.*

Les terres de la Baia, en general, són fèrtils i productives com totes les del sud del terme municipal d'Elx.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# CARRITXARS, EL MOLAR I LA MARINA DE PINET

Els Carritxars, el Molar i La Marina són tres pedanies del Camp d'Elx, però fa poc de temps, l'Ajuntament les ha unificades administrativament en una sola, sota la denominació de la Marina. No obstant això, cadascuna d'aquestes tres partides rurals tenen la seua història particular a més d'unes característiques específiques, i és per això que hem de parlar de tres pedanies diferenciades.

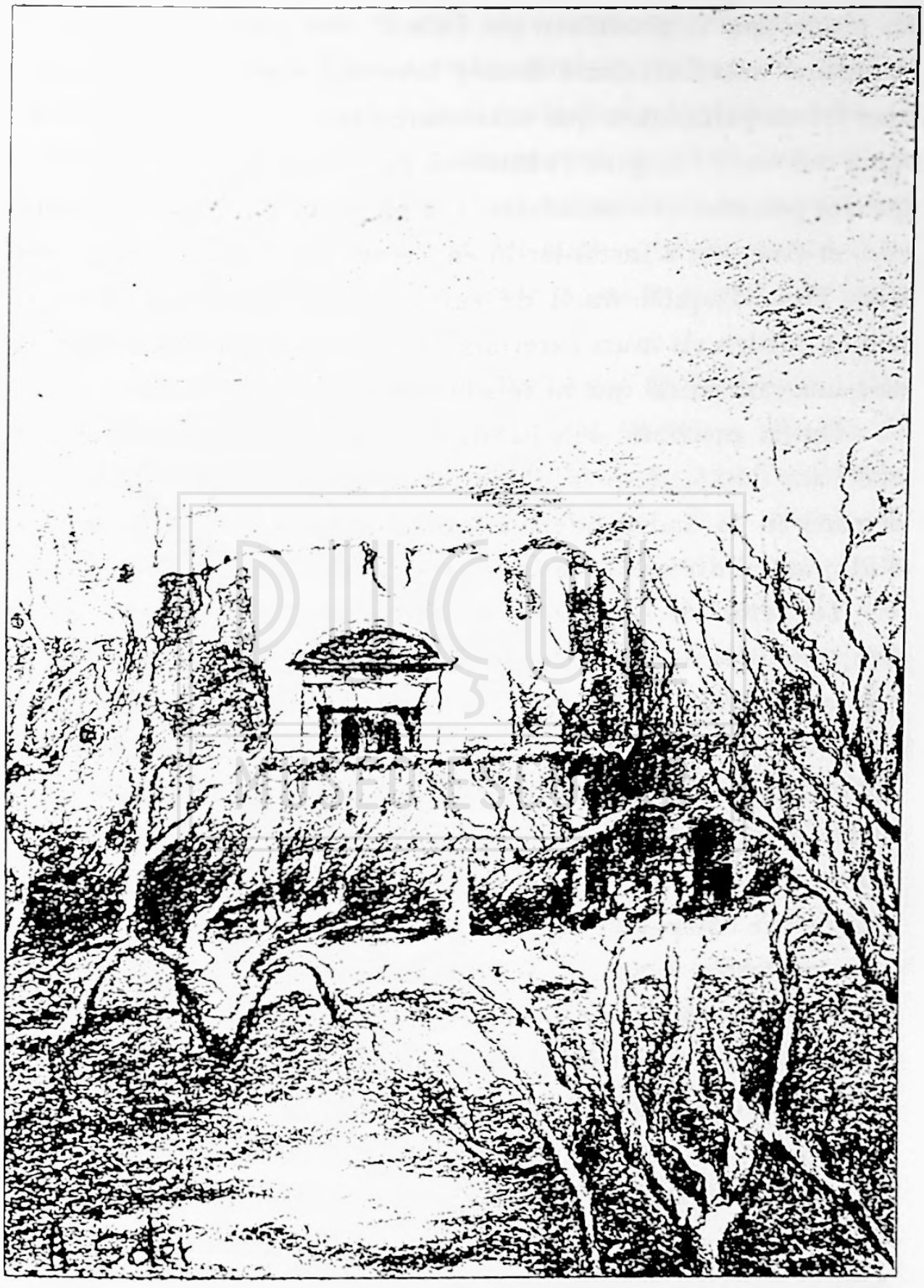
La pedania de Carritxars (anomenada abans *Balsallarguera*) estava formada, fins a mitjans del segle XVIII, per terrenys de béns propis, els quals pertanyien a la Corona espanyola i no estaven inclosos en el senyoriu d'Elx; es tractava de terres de marjals no cultivables, destinades a pastius, on els ramats d'ovelles pasturaven a pler.

A partir del 4 d'abril de 1748, el rei Ferran VI (el segon de la dinastia dels Borbons) autoritzà el Senyor d'Elx, a través d'una pragmàtica reial, a la colonització al seu càrrec de les terres de *Balsallarguera*. Es tractava d'una pragmàtica idèntica a la que, uns anys abans, Felip V promulgà a favor del cardenal Belluga perquè colonitzara les marjals del sud del Baix Segura, posteriorment conegudes com les Pies Fundacions.

Un de les clàusules d'aquesta disposició reial obligava en Francesc Ponce de León, aleshores Senyor d'Elx, a aportar del seu patrimoni de la zona del Molar, una quantitat de terres suficient per construir-hi un llogaret anomenat Sant Francesc d'Assís. Una vegada colonitzades les terres de Carritxars, aquells que adquiriren aquestes terres pel sistema d'emfiteusi viurien al Molar, perquè els Carritxars era una zona malsana per a habitar-hi. Tanmateix, com que la majoria d'emfiteutes eren agricultors del Camp d'Elx que vivien prop dels Carritxars, es mostraven reticents a traslladar-se a Sant Francesc d'Assís, on ja hi havien construït l'església dedicada al sant italià que li donava nom al poble. No obstant això, a començaments del segle XIX el nucli de sant Francesc d'Assís estava format per un centenar de veïns, tots ells emfiteutes dels Carritxars.

Tal i com ordenava la Pragmàtica reial, les mil hectàrees colonitzades pel duc d'Arcos es cediren pel sistema d'emfiteusi. Els emfiteutes, per tal de compensar el Senyor d'Elx de les despeses de la colonització, estaven obligats a lliurar al Domini Directe la sisena part de tots els productes que cultivaven a les terres adquirides, llevat dels cultius de barrella, salicòrnia i mullader, dels quals havien de lliurar-hi la quarta part. Aquesta servitud estigué en vigor fins l'any 1942: a partir d'aleshores i mitjançant el pagament d'una determinada quantitat per tafulla, el gravamen fou eliminat i els emfiteutes, que només tenien domini útil sobre les seues terres, passaren a ser-ne propietaris absoluts.

A pesar d'alguns conflictes i enfrontaments entre el domini útil i el domini directe, les terres colonitzades continuaren cultivant-se. Tanmateix, el nucli de Sant Francesc d'Assís anà despoblant-se any rere any, fins que el 1884, a causa de les for-



Ruïnes de l'església d'El Molar.

tes pluges que es produïren per l'abril (les quals provocaren la inundació dels Carritxars durant diversos mesos), s'originaren unes febres palúdiques que ocasionaren la mort de diverses persones del nucli i la gent l'abandonà per sempre. La majoria d'aquestes persones es traslladaren a la Marina i s'endugueren amb elles el sant, per a instal·lar-lo en l'ermita que construïren més tard. Hui, d'aquell nucli de cases de Sant Francesc d'Assís, només queden els murs exteriors de l'església que fan de mallada a una casa pairal que hi té adossada.

Un fet anecdòtic dels habitants de Sant Francesc d'Assís és que l'any 1813, després d'aprovar-se la constitució de Cadis, demanaren la independència jurisdiccional de l'Ajuntament d'Elx; no cal dir que la seua petició no fou acceptada.

Les terres de la pedania del Molar eren uns secans marginals, i després de despoblar-se Sant Francesc d'Assís, eren molt poc aprofitades. A partir de 1910, amb l'arribada de les aigües dolces de les sobrants de les Pies Fundacions, distribuïdes per *Nuevos Riegos El Progreso,* canvià aquesta situació i es plantaren molts arbres com ara oliveres, garrofers, ametlers, tarongers i llimoners. Però des de fa cinc anys ençà, tots aquests cultius arboris han desaparegut quasi per complet a causa de la sequera: aquestes terres, a banda d'estar pràcticament despoblades, s'han convertit en un erm. Ara fa uns anys, convertiren la part més alta del Molar en un vedat de caça, on el seus socis practiquen activitats cinegètiques.

La Marina és una cosa molt diferent als Carritxars i al Molar. El seu nucli de cases sorgí i es desenvolupà a una i altra banda de la carretera general que va d'Alacant a Cartagena. Aquest viari de comunicació, que tant afavorí el desenvolupament de la Marina en un primer moment, ha esdevingut hui dia

el seu major problema: el gran increment del trànsit rodat fa que s'hi produesquen molts embussaments malgrat els diversos semàfors. La carretera divideix el nucli en dues meitats, sobretot a l'estiu, quan el trasbals de turistes tant nacionals com estrangers per la costa és constant. Està en projecte la construcció d'una circumval·lació per l'oest del nucli urbà, tal i com es va fer a la veïna població de Guardamar fa uns anys, per solucionar el mateix problema.

Fins la dècada dels seixanta, l'activitat de la Marina girava al voltant de l'agricultura, tot cultivant les terres que des de començament de segle es regaven amb les aigües distribuïdes per les societats d'*El Progreso* i *El Porvenir*. Però durant els últims temps, quan el turisme ho envaí tot, molts veïns de la Marina s'ocuparen en activitats turístiques ja que, pròximes a la Marina estan les boniques platges del Pinet i del *Rebollo,* a més d'un ben dotat càmping municipal, on estiueja molta gent d'Elx i de fora de la ciutat.

Entre el nucli urbà i la platja hi ha un petit pinar, que junt a la pineda del Molar, constitueixen les úniques zones al Camp d'Elx que es poden denominar boscoses.

Des que el turisme prengué carta de naturalització a la Marina, el nucli s'ha desenvolupat molt i els seus serveis han millorat ja que, l'Ajuntament d'Elx ha construït instal·lacions esportives, socials i culturals per a benefici dels seus habitants.

La Marina fa 2.417 hectàrees de terreny, tot i que no totes les terres són aptes per a l'agricultura. Pel que fa a habitants, actualment n'hi ha censats 1.209: 939 viuen al nucli urbà i 270 habiten cases disseminades.

Els veïns de la Marina són prou dinàmics ja que hi ha associació de veïns i comissió de festes. Les festes patronals, en honor

de sant Francesc d'Assís, se celebren els primers dies del mes d'octubre.

Una de les últimes reivindicacions dels veïns de la Marina era no dependre sanitàriament d'Elx i poder ser atesos a Guardamar, que està més prop: ho han aconseguit recentment.

La Marina és una de les pedanies del Camp d'Elx que està més allunyada de la població. Aquesta llunyania, a vegades, fa que els seus habitants se senten un poc oblidats per l'Ajuntament d'Elx. A pesar d'això, fins ara no ha aflorat la pretensió segregacionista que es respira a l'Altet des de fa temps.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# CARRÚS

Parlar de Carrús i parlar de muntanyes és tot la mateixa cosa, ja que aquesta pedania és una de les més muntanyoses del Camp d'Elx.

Aquesta partida rural està agafada entre els llits del riu Vinalopó i del barranc dels Arcs i s'estén, de sud a nord, des del nucli urbà d'Elx fins al terme municipal d'Asp. Les planes d'Asp i Elx estan separades per un sistema muntanyós, en el qual destaquen tres cims cònics anomenats "Les Tres Germanes". Si pugem per la carretera que uneix Elx amb Asp -i que és el viari de comunicació més important que creua aquesta pedania-, aquests tres turons cònics queden a mà esquerra. El Camí dels *Magros* també creua la pedania en la mateixa direcció, però vorejant el llit de la Rambla; aquest camí pujava antigament fins al molí de farina que tenien els Magros al costat del pantà d'Elx i que funcionava a base d'una petita caiguda d'aigua de la Séquia Major del Pantà: el molí cessà la seua activitat ja fa molts anys, però el nom del camí encara roman.

Les muntanyes de Carrús, actualment seques i àrides, tingueren molta vegetació i estigueren molt poblades de pins en temps passats, segons deixà escrit Cavanilles. En el seu recorregut pel sud de la província, a finals del segle XVIII, Cavanilles

passà d'Asp a Elx i, en creuar la frontera entre els dos termes municipals, escrigué: *"Nótase aquí pinos robustos y elevados, en un terreno semejante al que precedió desnudo. Porque en Carrús, hay guardas que atienden la conservación y cria de árboles..."* En l'actualitat, d'aquelles pinedes ja no queda res i les muntanyes de Carrús, mancades de vegetació, només crien alguns matolls que s'agosten per complet en arribar les fortes calors estiuenques.

A la pedania de Carrús hi ha dues parts prou diferenciades: la part nord (fins a la partió amb el terme municipal d'Asp) i la part sud, que limita amb el nucli urbà d'Elx. Aquesta part sud, més plana i amb pendents suaus, forma part del nucli il·licità mateix a causa de la gran expansió urbanística que la població ha experimentat al llarg dels últims anys. D'aquesta manera sorgiren el polígon industrial de Carrús, el barri del Toscar, el barri de Patilla, el barri del cementeri Vell que està acabant d'urbanitzar-se, etc.

Però l'expansió urbanística s'ha desenvolupat no només amb la construcció d'habitatges, sinó també de centres comercials i establiments de tot tipus.

Aquesta zona de desnivell suau, abans d'urbanitzar-se, s'anomenava "La Planissa" i era on acostumava a anar-hi la gent els dies següents a la Pasqua Florida, en colles de xics i xiques, a "menjar-se la mona" i a passar una vesprada divertida al camp.

Un dels senyals d'identitat d'aquesta pedania el trobem en la part més pròxima a la població: l'ermita de Sant Crespí. Aquest sant, patró dels sabaters, és multitudinàriament festejat al voltant del 25 d'octubre, dia de la seua onomàstica.

A la part més muntanyosa de Carrús, a les valls i torrenteres, hi ha algunes explotacions agràries bastant pròsperes. Algunes d'aquestes terres formen part de les finques Torre de



Explotació de floricultura baig plàstic al camp d'Elx.

Carrús i La Brossosa, que són les propietats més grans que hi ha actualment a la pedania. Aquestes terres, que sempre foren de secà, poden regar-se actualment amb les aigües que distribueix la *Sociedad Agraria de Transformación de San Enrique,* procedents d'uns pous situats al terme municipal d'Asp. *San Enrique* funciona des de fa uns trenta anys i fa poc de temps ha construït un embassament regulador prou ampli, amb fons de la Generalitat Valenciana, per tal d'utilitzar-lo quan es duga a terme el projecte del transvasament Xúquer-Vinalopó. Si aquest transvasament es fa realitat, les valls de Carrús, que gaudeixen d'un microclima ideal per als cultius, tindran un major aprofitament agrícola ja que encara que ara es poden regar, les aigües resulten escasses i massa cares per a l'agricultura.

A la part que podem anomenar "el Carrús semiurbà", hi ha

molts serveis públics pel que fa a l'ensenyament, ja que disposen de quatre col·legis d'ensenyament primari: "Ramon Llull", "Blasco Ibáñez", "Nit de l'Albà" i "Julio María López Orozco". Tenen també una petita ermita dedicada a sant Jaume, on celebren missa els diumenges i els dies festius.

A Carrús hi ha una associació de veïns, però no tenen comissió de festes tot i disposar de dues ermites a la pedania.

La superfície territorial de Carrús, actualment, és de 1.562 hectàrees i hi ha censats 906 habitants.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# DAIMÉS

Quan el 1267, l'infant en Manuel -que estava al cap d'aquest senyoriu- dugué a terme el repartiment de les propietats d'Elx, es reservà per a ell unes deu mil tafulles de terra situades al sud de la població. Aquestes terres, que es regaven a través del partidor d'*Aladia* de la Séquia Major del Pantà, s'anomenaren "el donatiu", és a dir, terres donades sense més ni més. No obstant això, deu anys més tard l'infant cedí les terres als cristians vells, que abans no havien estat afavorits amb les donacions fetes durant el repartiment.

Doncs bé, les terres del donatiu són les que actualment formen la pedania de Daimés. Els agricultors donaren sempre a aquesta zona una denominació amb reminiscències àrabs, "Les Alqueries", ja que "alqueria" vol dir casa de camp on viuen els agricultors, i és una paraula que procedeix de l'àrab.

La partida rural de Daimés és una de les que més ha conservat la seua condició eminentment agrícola, en tota la seua integritat, ja que la pràctica totalitat de cases de la pedania són habitatges de famílies d'agricultors que es dediquen, principalment, al cultiu de la terra. Ací, al contrari del que passa a la majoria de pedanies del Camp d'Elx, a penes hi ha xalets de famílies de la població, que les tenen com a segona casa i que es

dediquen a activitats al marge de l'agricultura.

Tampoc hi ha a aquesta pedania cap urbanització ni cap nucli urbà consolidat. No obstant això, és una partida rural prou poblada, ja que el 1996 s'hi censaren 896 persones, les quals habitaven a cases de camp disseminades de llarg a llarg de la pedania.

Les terres de Daimés són fèrtils i productives, ja que ací es fan molt bé tant els cultius arboris com els hortícoles, però allò més abundant són els magraners i les figueres. Hi ha també alguns horts de llimoners i de tarongers, així com altres varietats de fruiters. Hi existeixen també algunes explotacions sota plàstic, en els anomenats hivernacles de malla.

Tal i com passa a totes les pedanies del sud del Camp d'Elx, a Daimés hi ha també moltes palmeres disseminades i alguns horts, el més conegut dels quals és el de "Maria Pepa", que està al marge esquerre del Vinalopó.

De nord a sud creua Daimés la carretera d'Elx a Dolores. Pel que fa als camins que passen per aquesta pedania, els principals són el camí del Regalíssia i el camí de l'Ermita.

En la dècada dels seixanta es construïren a Daimés dos grups escolars, de dues aules cadascun, per tal de poder atendre adequadament la població escolar de la pedania. Actualment, aquests dos col·legis estan tancats i els escolars de Daimés es desplacen a la Foia, on hi ha un grup escolar molt més gran que acull també xiquets d'altres pedanies. Els locals de les antigues escoles de Daimés estan tancats i no s'empren per a cap cosa, a pesar que la pedania no disposa de centre social perquè els veïns es reunesquen, juguen a cartes o parlen de les seues coses.

A Daimés no hi ha ermita i, per tant, comparteixen feligresia amb la Foia, que té l'església sota l'advocació de sant Antoni

de Pàdua, i on celebren les festes el diumenge següent al 13 de juny.

Tal i com passa a quasi totes les pedanies del Camp d'Elx, a Daimés hi ha també una associació de veïns, però amb la particularitat que està formada per gent de Daimés i del Derramador; les reunions les celebren a les escoles del Derramador, que tampoc tenen activitat escolar.

Daimés és una de les poques pedanies del Camp d'Elx on l'agricultura ha continuat desenvolupant-se com en temps passats, amb els seus lògics alts i baixos, i on la població s'ha mantingut estable, la majoria de gent ha nascut i ha viscut ací tota la vida, i on conserven la seua cultura ancestral que s'ha transmés de pares a fills, a través de les generacions.

Però tal i com passa a tot el Camp d'Elx, molts joves han abandonat el medi rural i orienten la seua vida en altres direccions.



Un taronger en plena floració, que encara conserva el fruit de la darrera collita.

PUÇOL MUSEO ESCOLAR

PUÇOL

MUSEO ESCOLAR

# EL DERRAMADOR

La pedania del Derramador, amb les seues 1.743 hectàrees de superfície, és una de les partides rurals més grans del Camp d'Elx, encara que bona part de les seues terres són saladars i no serveixen per a l'agricultura. El Derramador ha assimilat una part important de la pedania de Carritxars, la qual ha desaparegut administrativament i ha passat a dependre de la Marina, de la mateixa manera que el Molar.

Per a una extensió de territori tan gran com la del Derramador, només hi ha censades 422 persones, la majoria de les quals són famílies de llauradors que habiten a cases disseminades, ja que xalets n'hi ha molt pocs. La majoria d'aquestes cases estan situades a una i altra banda de la carretera de Dolores (que és la principal via de comunicació del Derramador), així com les tendes i els comerços més importants de la pedania com per exemple el restaurants El Martino i L'Úrsula.

El restaurant El Martino disposa d'amplis salons on se celebren actes multitudinaris com ara bodes, comunions i assembleees generals de diferents organitzacions agràries. L'Úrsula, abans de ser restaurant, era una tenda de queviures, oberta des de començaments de segle.

En la dècada dels anys quaranta tingué lloc un fet luctuós a

la tenda de l'Úrsula, que fou molt comentat. La família que regentava aquest comerç tenia una filla fadrina, que mantenia relacions amb un xicot de les rodalies. Un dissabte a la nit, el xic, tal i com acostumava, anà a festejar a casa de la núvia. Després de xarrar durant una bona estona, la xica li digué al nuvi que no hi tornara més, que donava per acabada la relació que mantenien des de feia algun temps. El xicot, que fins aquell moment no havia observat cap distanciament per part de la núvia, se sentí tan afectat per aquell desdeny i per aquell desamor sobtat, que isqué de la casa sense dir res. Però tan bon punt tancaren la porta i es quedà sol, el xic agafà el cinturó i es penjà de la reixa de la finestra que donava al dormitori de la xica. El menyspreu sobtat de la núvia li costà la vida al xic.

Durant els primers anys de la postguerra construïren un ampli edifici al costat de la carretera de Dolores, per a la projecció de pel·lícules i la celebració de balls els diumenges i els dies festius. El "Cine Coves del Derramador", com era conegut, fou un dels primers cines que hi hagué al Camp d'Elx. Al cap d'un temps, però, amb el canvi de costums, hagueren de tancarlo de la mateixa manera que passà amb molts locals de les mateixes característiques d'altres pedanies del Camp d'Elx.

Al Derramador està l'ermita de Sant Isidre, però està molt mal comunicada. Aquesta ermita és per a Algorós i per al Derramador, que comparteixen feligresia i també comissió de festes, associació de veïns i associació de jubilats i pensionistes. Malgrat que no hi ha massa habitants al Derramador, estan molt ben organitzats en l'aspecte associatiu. Totes aquestes associacions tenen la seu als locals de l'escola pública que no té activitat docent.

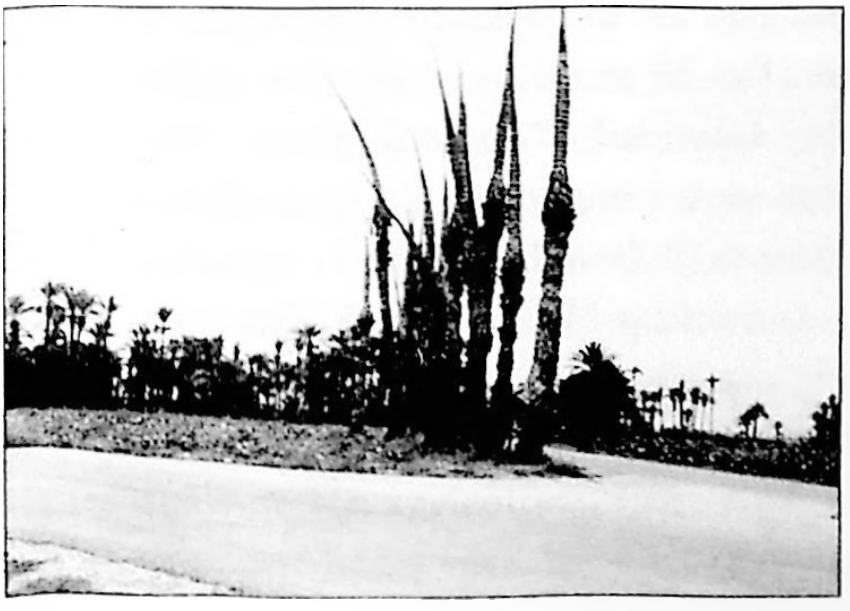
El nom del Derramador ve com l'anell al dit a la pedania,

ja que a les seues terres desemboquen -és a dir, *"derramen"*- les aigües d'al·luvió que corren pel Vinalopó des del començament dels temps. Aquesta circumstància és determinant perquè les terres d'aquesta pedania siguen fèrtils i s'hi facen molt bé tota classe de cultius. Pel que fa a arbres, les figueres i els magraners són els que més hi abunden, però també hi ha bona producció de cereals i d'hortalisses de totes les temporades. Un problema per a aquest últims cultius però, són les gebres abundants que hi solen produir-se als mesos de gener i febrer, ja que aquesta és una de les zones més fredes de tot el Camp d'Elx.

També són molt aptes aquestes terres per al cultiu de la palmera, i per això hi són molt nombroses, sobretot les disseminades; pel que fa a horts regulars, el més conegut de la pedania és l'hort del Terme, situat als entorns del Saladar.

Tota la pedania del Derramador es rega amb les aigües de la Comunitat *Riegos de Levante,* de *Nuevos Riegos El Progreso* i de la Depuradora d'Algorós. Pel que fa al reg, el Derramador és una de les pedanies més privilegiades.

PUÇOL MUSEO ESCOLAR



Grups de palmeres al sud del terme municipal d'Elx.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# FERRIOL, LES VALL-LLONGUES I SANTA ANNA

Les tres partides rurals de Ferriol, Vall-Llongues i Santa Anna estan situades a la part nord-est del terme municipal d'Elx i afronten amb els termes municipals d'Asp, Montfort i Alacant. Aquestes tres pedanies ocupen la part més muntanyosa del Camp d'Elx.

La superfície de les tres pedanies suma un total de 2.273 hectàrees, amb una orografia irregular de petites planes, de llomes i de muntanyes. La superfície del territori es distribueix de la manera següent: Vall-Llongues 880 hectàrees, Santa Anna 712 i Ferriol 681.

Aquestes tres pedanies són les més despoblades del Camp d'Elx, ja que entre les tres sumen 96 habitants; segons el cens de l'any 1996, Santa Anna té 76 habitants (35 homes i 41 dones), Vall-Llongues en té 8 (sis homes i dues dones) i Ferriol 12 persones (vuit homes i quatre dones). Si considerem la superfície de 2.273 hectàrees, és a dir, 2.273 quilòmetres quadrats, cal considerar aquesta zona com a prou despoblada. No obstant això, hem de dir que hi ha moltes cases deshabitades, els propietaris de les quals no són agricultors, i les tenen com a segon habitatge, per a passar-hi les vacances o els caps de setmana. També hi

ha famílies que viuen ací tot l'any, però que estan empadronades a la població.

A Santa Anna és on hi ha un major nombre de xalets de famílies no només d'Elx, sinó també d'Alacant, a causa de la seua proximitat. Molta gent va triar aquesta zona per a construir-se la segona casa perquè és molt sana per a viure-hi, i també per la seua altura, sobretot de cara a l'estiu. L'inconvenient que s'hi pot trobar és la seua llunyania dels nuclis urbans, amb la consegüent mancança dels serveis més essencials; tot i això, disposen d'electricitat i de telèfon. Per una altra banda, tampoc hi ha bones vies de comunicació, i l'aïllament encara sembla més gran.

Tot aquest territori pot regar-se amb les aigües que distribueix la *Sociedad Agraria de Transformación* (SAT) *de San Pascual,* les quals procedeixen d'uns pous que hi ha al nord del terme municipal d'Elx. Aquests regadius propicien la proliferació de les explotacions agràries a les planes i fondalades d'aquests territoris ondulats; els ametlers, les oliveres, els llimoners, els tarongers i els emparrats de raïm de taula, en són els cultius més abundants.

Ferriol, per la banda oest, frontereja amb el Vinalopó i amb el pantà d'Elx, la presa del qual se sustenta en la serra de Castellar, situada a aquesta pedania. La serra de Castellar i Ferriol es confonen entre elles, ja que aquesta és una de les pedanies més petites del Camp d'Elx, i una de les més desconegudes.

Últimament es parla prou d'aquestes pedanies, perquè l'Ajuntament i la Diputació d'Alacant tenen en projecte instal·lar-hi una planta de compost i tractament de residus sòlids, en què es tractarien les escombraries d'Elx i de deu pobles del sud-oest de la província d'Alacant, amb unes tècniques noves



Enfront al Panta, l'any 1900.

per a evitar la contaminació ambiental. Encara no es coneix del cert la ubicació exacta d'aquestes instal·lacions, però tot sembla indicar que serà a la serra dels Cremats, en territori de Vall-Llongues.

Tots els veïns que habiten a aquesta àmplia zona han protestat amb grans crits, davant la possibilitat de la futura instal·lació del que ells anomenen *"el basurero"*, preocupats per la pudor que desprendrà. Els responsables de Medi Ambient s'han esforçat a explicar-los, fil per randa, que aquestes noves plantes de tractament de residus no produeixen cap contaminació ambiental, i a més, la planta estarà allunyada de les cases que actualment estan habitades: els veïns no estan d'acord amb aquest criteri, i s'han mobilitzat unànimement en contra del projecte.

Aquesta planta de tractament de residus, en el cas que es

faça i tal i com està projectada, necessitarà una inversió superior als dos mil milions de pessetes, la major part de la qual l'aportaria la Unió Europea i la Diputació Provincial, amb un cost mínim per al tresor municipal. De moment, solucionaria el greu problema que té Elx hui dia amb la immensa quantitat de brossa que genera; a més, aquest problema s'agreuja any rere any, perquè cada vegada generem més brossa. Aquest fenomen no és exclusiu d'Elx, sinó que afecta la resta de grans poblacions espanyoles.

En la nova revisió del Pla General d'Ordenació Urbana, que està a punt de ser aprovat definitivament, aquesta zona està catalogada en Clau 52, d'alt valor paisatgístic (terres de llomes i muntanyes), subjecta a una certa protecció i on cal una parcel·la mínima de 25.000 metres quadrats per poder construir-hi una casa. En el moment oportú es presentaren moltes al·legacions en contra d'aquesta qualificació, però tot sembla indicar que s'aprovarà de manera definitiva. Prompte eixirem de dubtes, quan s'haja aprovat la revisió del Pla definitivament.

# LA FOIA

La pedania de la Foia ha sigut sempre el cor agrícola del terme municipal d'Elx, ja que té unes terres molt fèrtils i productives. Els cultius que més hi abunden són els hortícoles, com ara les carabassetes, les albergínies, les tomaques, les pebreres, els melons, etc.; no obstant això, també hi ha arbres com les figueres o els magraners, encara que no hi són tan abundants com a d'altres partides rurals. Pel que fa a horts de palmeres, també n'hi ha alguns, i el més conegut de tots és l'hort del Patró.

La importància agrícola de la Foia ve de molt antic, ja que les centúries que traçaren els romans fa dos mil anys a aquesta zona, foren les més pròsperes de tot el conjunt de la centuriació. Aquest floriment continuà durant la dominació àrab, ja que hi deixaren les seues empremtes, per exemple, en el nom antic de la pedania: *Beniay.*

Una altra característica específica d'aquesta pedania és que la propietat rústica està molt repartida, constituint de vegades veritables minifundis; així mateix, hi ha nombroses cases disseminades de cap a cap de la partida rural. El fet que la majoria de cases disseminades hi estiguen habitades, contribueix que la població siga abundant, ja que segons el cens del 96, 862 per-

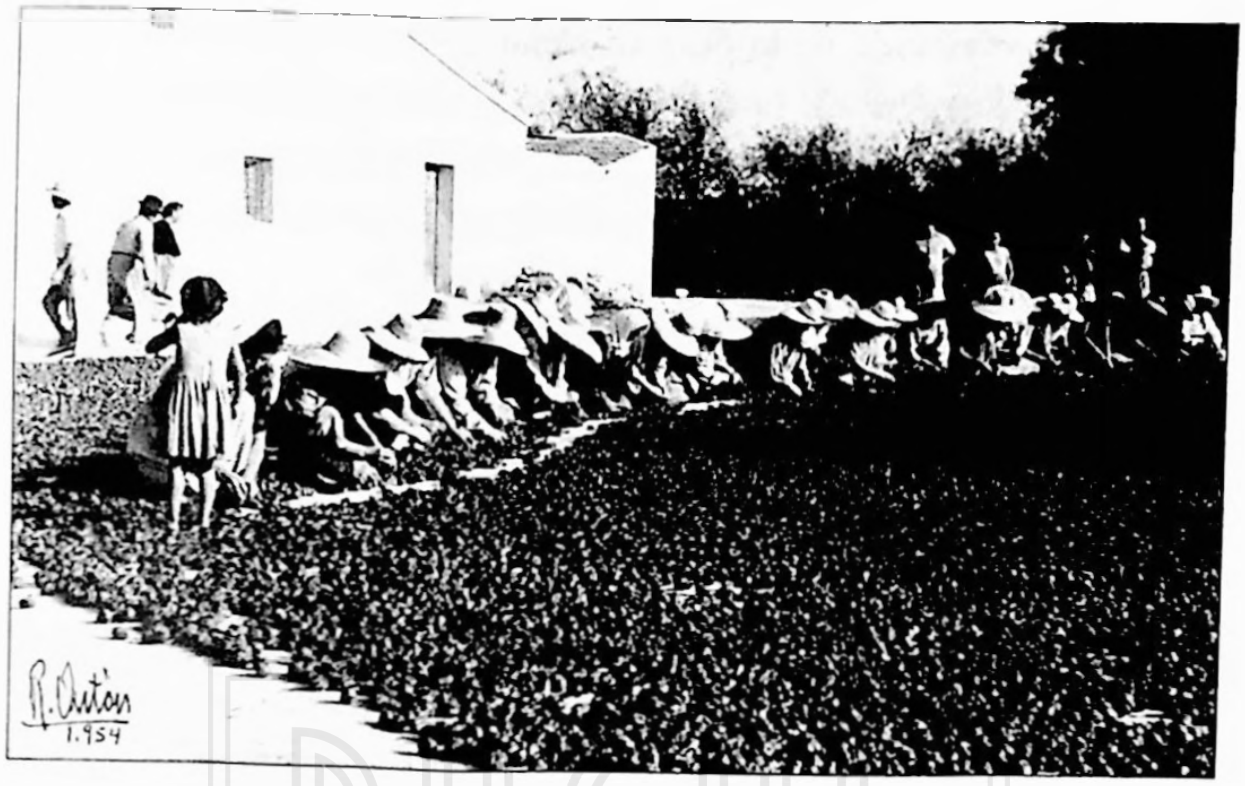
sones viuen a cases rurals i 618 al nucli urbà: en total, 1.480 habitants en el conjunt de la pedania.

La principal via de comunicació de la Foia és la carretera de la Marina, que la travessa de nord a sud. A una i altra banda de la carretera, entre els canals de reg d'*El Progreso* i de *Riegos de Levante* que corren paral·lels, anà sorgint el nucli urbà que ja està consolidat i que a hores d'ara disposa d'una planificació regular.

A la Foia tenen els serveis més elementals, com ara metge, practicant i farmàcia. També hi ha oficines bancàries i comerços de tots els rams. El nou Col·legi Sant Antoni de Pàdua (les escoles antigues estan tancades) abraça tots els cursos d'ensenyament primari i acull els escolars de la Foia, de Daimés i del Derramador. Pel que fa a l'associacionisme, a la Foia hi ha associació de veïns, junta de participació de veïns i comissió de festes.

A començaments de segle hi visqueren dos homes molt actius i emprenedors, que foren uns autèntics patriarques i benefactors de la pedania; amb les seues iniciatives propiciaren el desenvolupament i la prosperitat de la Foia. Estem parlant de Ramon Campello Martínez i de Diego Pomares Campello.

Ramon Campello Martínez ("el *tío* Ramon el Gall") enviudà molt jove, i acompanyat del seu únic fill de pocs anys emigrà a Cuba, tal i com ho feren molts espanyols en aquella època. Les coses li anaren prou bé per aquell país, i el 1919 tornà sol a Elx, portant amb ell alguns diners. Seguidament comprà una parcel·la de terra i hi construí una casa d'estil colonial, amb una torre adossada, al capdamunt de la qual col·locà un gall com a senyal d'identitat: a partir d'aquell moment l'edifici, que acabà de construir-se el 1921, fou conegut com "La Torre del Gall". Un any després, ell i Diego Pomares Campello compraren una




Colla de dones obrint nyores a l'era.

parcel·la de terra al costat del camí (l'actual carretera) i hi construïren unes escoles, que foren les primeres que hi hagué al Camp d'Elx.

Uns anys més tard, Ramon Campello Martínez i un dels seus cunyats -que es deia Irles de cognom- s'associaren i muntaren una fàbrica de conserves al barri de "Les Portes Encarnades" d'Elx, al costat de la carretera de Dolores, amb la raó social Campello-Irles, i que funcionà durant prou anys. El senyal d'identitat de l'empresa era la Torre del Gall, que figurava en tots els envasos dels seus productes.

Ramon Campello Martínez es casà per segona vegada i morí a Elx, el dia 16 d'octubre de 1954, a l'edat de 83 anys. El seu fill morí a Cuba uns anys més tard.

Diego Pomares Campello fou el personatge més important de la Foia durant la primera meitat del segle actual. Des del

1907 exercí d'alcalde de la Foia en repetides ocasions, al llarg de molts anys. Després de la Guerra Civil, "el *tío* Diego" fou una espècie de patriarca que tot ho podia i per les seues mans passaven tots els assumptes, ja que tenia molta influència entre les autoritats del nou règim.

Un exemple de la seua influència el trobem en el fet que, quan volgueren restaurar l'ermita que estava ubicada a la partió entre Daimés i la Foia, i que estava destruïda després d'un conat d'incendi durant la contesa, Diego Pomares aconseguí que construïren una nova església a les terres de la seua propietat, al costat de l'escola, malgrat l'oposició de tot el veïnat de Daimés.

L'ermita vella es construí, per a les dues pedanies, el 1858. La imatge de sant Antoni de Pàdua la portaren del convent de les clarisses, que estava ubicat a l'actual Glorieta d'Elx; aquest convent quedà destruït a causa de les pluges torrencials que caigueren sobre la ciutat, la nit del sis al set de desembre de 1853.

L'ermita nova ha arribat fins els nostres dies, i començà a construir-se pel juliol de 1939. La consagrà el bisbe de la diòcesi d'Oriola, el doctor Barrachina, l'1 de gener del 1940. Al voltant de l'escola i d'aquesta ermita nova començà a sorgir el nucli urbà, que anà creixent any rere any, fins a arribar a l'extensió actual.

El *tío* Diego Pomares, amb les seues iniciatives i la seua empenta, contribuí en gran manera al desenvolupament del nucli urbà, ja que el 1944 construí un cine i un casino, on es reunien els veïns i es feien balls per a la joventut els dissabtes, els diumenges i els dies festius, als quals acudia molta gent d'altres partides del Camp d'Elx.

El nucli de cases anà creixent a una i altra banda de la carretera, en un espai rústic que sempre havia sigut terreny de cultiu, amb terres molt fèrtils i productives, regades amb les aigües

que distribuïa *Nuevos Riegos El Progreso* i *Riegos de Levante.*

Diego Pomares va morir el 10 de novembre de 1966, a l'edat de 83 anys, després d'una llarga vida dedicada en cos i ànima a la Foia, que s'havia convertit en un autèntic verger i a la qual cosa contribuí amb les seues iniciatives i el seu dinamisme.

Per tal de propiciar el desenvolupament agrícola de la Foia, sorgiren diverses empreses comerciants de fruites i verdures i de subministrament d'elements necessaris per al cultiu de la terra.

Hui dia, enmig de les dificultats que està passant l'agricultura il·licitana, a la Foia continua cultivant-se la terra a la manera del bon llaurador, tal i com sempre ho féu el col·lectiu camperol il·licità.

Actualment, l'alcaldessa pedània de la Foia és una dona jove, Margarita Boix Almarcha, filla d'Andrés Boix que també fou alcalde de la pedania al llarg de molts anys.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# HORTS I MOLINS

La pedania d'Horts i Molins, segons ens diu Pere Ibarra el 1895, tenia 3.894 hectàrees de superfície. Actualment, però, només en té 56, i a més ha desaparegut com a partida rural, ja que ha estat assimilada pel nucli urbà de la ciutat.

Aquesta petita pedania estigué sempre ocupada per un cinturó de palmeres al marge esquerre del Vinalopó, que envoltaven la ciutat d'Elx i travessaven molts cursos de reg dels diferents partidors de la Séquia Major del Pantà. En alguns llits dels partidors de reg es produïen petits salts d'aigua que eren aprofitats per a posar en moviment els molins de farina. L'exemple més significatiu n'és el Molí del Real, que ha arribat fins els nostres dies. Està situat al costat del Parc Municipal, al marge esquerre del Vinalopó i deixà de funcionar ja fa molts anys. Actualment, l'Ajuntament hi té instal·lades algunes dependències municipals. El Molí del Real, amb les seues petites arcades, és una de les estampes més típiques d'Elx, que sol figurar en totes les guies turístiques de la ciutat.

Un altre molí de característiques semblants i que ha estat funcionant fins fa pocs anys, és el Molí de Berenguer, ubicat enfront de la Torre de Ressemblanch, al sud de la població.

També hi havia al costat dels cursos de reg algunes almàs-

seres. En elles molien les olives per a produir oli i abocaven les deixalles a l'aigua. Durant els segles passats hi havia nombroses almàsseres a Elx, per a moldre la producció de les trenta mil tafulles d'oliveres que hi havia en el conjunt del Camp d'Elx, segons deixà escrit Cavanilles al segle XVIII.

Però amb l'evolució de les coses al llarg dels anys, han desaparegut els molins de farina i les almàsseres que hi havia al voltant de la població. Els horts de palmeres perifèrics han sigut desbordats pel nucli urbà de la ciutat, que ha crescut acceleradament pels quatre punts cardinals, fins a ocupar a hores d'ara una superfície de 810 hectàrees.

Hui dia, de la pedania d'Horts i Molins, només queda un vague record en la memòria col·lectiva dels il·licitans. La seua superfície, ocupada ara pel nucli urbà, només té la particularitat de contenir nombrosos horts de palmeres que conformen una zona verda atractiva i singular.

L'últim alcalde pedani que tingué la pedania d'Horts i Molins, abans de la seua desaparició com a unitat administrativa, fou José Aznar Garcia, més conegut com "el *tío nene*", el seu malnom; aquest senyor vivia a l'hort de Sant Plàcid, molt prop de l'hort del Cura.




El Molí Real, vist des de la Rambla (1910).



El Molí de la Torreta, conegut també com «de la Veta» (1890).

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# JUBALCOI I LES SALADES

Jubalcoi i les Salades són dues pedanies del Camp d'Elx que confronten una amb l'altra i que comparteixen moltes coses, com per exemple l'ermita -que està sota l'advocació de santa Bàrbara-, ubicada a la partió de les dues pedanies.

Des de fa algun temps s'ha originat una polèmica al voltant de la ubicació de l'església. Segons la versió de Jeroni Soler Jaén, alcalde de la pedania, el problema és que l'ermita està situada sobre un solar de propietat privada. El propietari de la parcel·la, Diego Mas Anton, fent ús dels seus drets legítims, intentà impedir l'accés dels veïns a l'ermita, sobretot quan s'hi produïen aglomeracions. Davant d'aquesta situació, l'alcalde d'Elx i el bisbe d'Oriola intentaren buscar una solució bona per a tots, però no l'aconseguiren i l'assumpte acabà al jutjat; actualment s'espera la decisió dels jutges.

La gent es pregunta per què una ermita està ubicada sobre un solar de propietat privada. La resposta, segons la versió del pedani de Jubalcoi, és molt senzilla: fa més de dos segles, hi havia una gran propietat rústica a Jubalcoi i el propietari construí una ermita per a ús particular i del veïnat. Amb el pas del temps, la propietat anà fraccionant-se en parcel·les que compraven diferents persones. Fa poc de temps, Diego Mas Anton

comprà diverses parcel·les entre les quals estava la de l'ermita, i a partir d'aquest moment sorgiren els problemes. Les claus de l'ermita les té l'associació de veïns, la qual dóna una altra versió dels fets: segons la seua opinió, l'ermita fou construïda pels veïns fa uns dos-cents cinquanta anys, i per tant sempre ha pertangut al veïnat i actualment també li pertany.

Segons l'alcalde pedani de Jubalcoi, el propietari oferí una parcel·la per construir una nova ermita una mica més lluny, ja que l'actual està junt a la seua casa. Els veïns no només rebutjaren la proposta a pesar que els tècnics municipals dictaminaren el mal estat de conservació de l'església i el perill d'enderrocament, sinó que feren una inversió per a la restauració de l'edifici i encara estan pagant-la. La imatge de santa Bàrbara, doncs, continua al mateix altar de sempre però amb una ermita restaurada.

Jubalcoi i les Salades comparteixen també associació de veïns i comissió de festes, a més de la urbanització "Buenos Aires", formada per uns dos-cents xalets i situada a la vessant sud de la serra Grossa. Les primeres cases d'aquesta urbanització es construïren legalment però quan l'Ajuntament restringí la concessió de llicències per a edificar-hi, les edificacions hi continuaren, i actualment moltes cases són il·legals. Per altra banda, els propietaris de la urbanització estan preocupats davant la possibilitat de la construcció de la planta de reciclatge de residus a la serra dels Cremats, que està a menys de dos quilòmetres de distància.

Una altra cosa que comparteixen les dues pedanies és el malestar enfront del projecte de la nova carretera entre Elx i Alacant (que passaria entre la carretera general Alacant-Múrcia i l'autovia), ja que si es construeix, ocuparà les millors terres de



Magnífic exemplar de garrofer carregat de fruit en «agraz», conreu que ha disminuït molt els últims temps

les dues pedanies, on abunden els ametlers, les figueres, els tarongers, els llimoners i les vinyes.

Els veïns de les dues pedanies constituïren legalment una associació d'afectats per la nova carretera, amb la intenció de defensar millor els seus interessos. Aquesta associació ha convocat diverses manifestacions i ha arreplegat milers de signatures en contra del projecte, ja que pensen que Elx i Alacant estan suficientment comunicats amb les carreters actuals, i, en tot cas, seria millor que desdoblaren la carretera general però no que en construïren una altra.

Nosaltres pensem que finalment es construirà la nova carretera malgrat les protestes dels afectat pels seu futur traçat. En la construcció d'aquesta carretera tindrà molt a veure el Parc Industrial de Torrellano-Les Salades, que va ampliant-se en

diverses fases, i on, a banda de naus industrials, l'empresa PIMESA pensa construir també habitatges socials.

El Parc Industrial és l'única cosa que les Salades no comparteix amb Jubalcoi, sinó amb Torrellano, ja que està ubicat entre aquestes dues pedanies; actualment el parc està creixent cap a l'est ja que cap a l'oest no pot fer-ho perquè ho impedeix la seguretat de l'aeroport de l'Altet.

Tot i que Jubalcoi i les Salades tenen bones terres de cultiu i una agricultura pròspera, la seua població és ben escassa: 300 habitants censats a les Salades i 325 a Jubalcoi. Pel que fa a la superfície territorial, les Salades és molt més extensa ja que té 1.196 hectàrees (encara que la part nord és muntanyosa i no serveix per a l'agricultura) mentre que Jubalcoi en té només 750, però totes les seues terres són fèrtils i productives.

Per les Salades, d'est a oest, creua l'autovia Alacant-Múrcia; per Jubalcoi, en la mateixa direcció, creua la carretera general des de fa més de cent anys i també passa el ferrocarril. És per això que els veïns d'aquestes dues pedanies protesten davant la construcció de noves viàries al seu territori, el qual ja està saturat de vies de comunicació.

# EL PLA DE SANT JOSEP

En el repartiment de terres que féu l'infant en Manuel entre àrabs i cristians, després de la conquesta d'Elx per Jaume I, el Pla de Sant Josep -com la resta del marge dret del Vinalopó- fou assignat als moros. Aquestes terres, però, en ser unes terres de secà, es quedaren ermes i es dedicaren a pastius. Hi pasturaven ramats d'ací i d'altres que venien de la part de València, la qual cosa donà lloc a enfrontaments freqüents per l'aprofitament d'aquestes praderies.

Després de l'expulsió dels moros en l'any 1609, aquestes terres començaren a cultivar-se malgrat que estaven escassament poblades. A partir de 1923, amb l'arribada de les aigües dolces de les sobrants del Baix Segura que distribuïa *Riegos de Levante,* el Pla de Sant Josep es convertí en terreny de regadiu i s'hi plantaren magraners, ametlers, figueres, faves, tomaques, pésols, etc. que donaven molt bones collites, ja que es tracta d'una zona càlida on rarament es produeixen gebres a l'hivern. A l'empara de la prosperitat i de la riquesa que l'agricultura donà a la zona, la població també hi anà augmentant.

Últimament, però, aquesta agricultura s'ha deteriorat a causa dels cinc anys de sequera que hem patit, fins al punt que s'han assecat més de la meitat dels ametlers que hi havia deu

de la població, i d'uns anys ençà ha perdut gran part del seu territori que ha sigut assimilat per l'expansió de la ciutat, en la zona anomenada "sector V". També, a les dues bandes de la carretera general d'Alacant a Múrcia, s'han construït edificis industrials i comercials de tot tipus dels quals cal destacar el supermercat Continente. Hi trobem a més, explotacions de terreny dedicades a la floricultura i a les plantes ornamentals.

A un quilòmetre de distància de la ciutat i a la vora de la carretera de Matola, està el Col·legi Els Salesians que funciona des de fa molts anys.

Per acabar direm que, al Pla de Sant Josep, està ubicat l'antic cementeri municipal, construït fa quasi dos segles.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR



Caseta i Comporta del Rei, en el tercer canal de «Riegos de Levante», junt al cauce del Vinalopó i que va desaparéixer fa alguns anys. (Foto Carlos Morante. 1983).

anys enrera. Aquesta decadència agrícola comportà un abandó de l'ofici d'agricultor per part dels joves de la zona, tot trencant una tradició que s'havia transmés de pares a fills. No obstant, aquest fenomen no és exclusiu del Pla de Sant Josep, sinó que afecta tot el Camp d'Elx.

El principal accident geogràfic d'aquesta pedania és el barranc dels Arcs, que la travessa pel mig, de nord a sud. Les vies de comunicació més importants d'aquesta pedania situada al nord-est d'Elx són la carretera general d'Alacant a Múrcia, l'autovia en la mateixa direcció i també el ferrocarril. Hi ha vies menors, com per exemple diversos camins. D'oest a est, creua la pedania el tercer canal de *Riegos de Levante,* que passa descobert pel nucli urbà de la ciutat i que arriba fins a l'horta d'Alacant.

El Pla de Sant Josep confronta per llevant amb el nucli urbà

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# MATOLA

La pedania de Matola és una de les més conegudes i poblades de tot el Camp d'Elx. Molta gent de la ciutat que no coneix massa bé el camp creu que tota la zona de l'oest del terme municipal és Matola. A més, la carretera que construïren el 1925, seguint el traçat de l'antic camí d'Oriola, es diu carretera de Matola quan en realitat passa per les pedanies d'Algorós i d'Algoda i només voreja Matola tangencialment per la partió sud.

Antigament, Matola era sobretot coneguda com a productora de bons vins, que arribaren a tenir un cert renom. Aquelles vinyes tan afamades, però, han desaparegut en l'actualitat. Ara hi abunden les vinyes de raïm de taula, amb la particularitat que, per ser unes terres arenoses, són uns raïms molt primerencs. D'altres cultius que trobem a aquesta pedania són els ametlers, les figueres, els garrofers, els magraners, els llimoners i els tarongers, i en general, tota la gamma de cultius que comprén l'agricultura il·licitana.

De nord a sud, per la partió entre Matola i el terme de Crevillent, passa el canal principal de *Riegos de Levante,* les aigües del qual reguen les terres de Matola. Molts homes de Matola contribuïren amb el seu esforç personal a la construcció

presentada per l'Agrícola Il·licitana el 1921, quan era alcalde de la ciutat Tomàs Alonso Blasco.

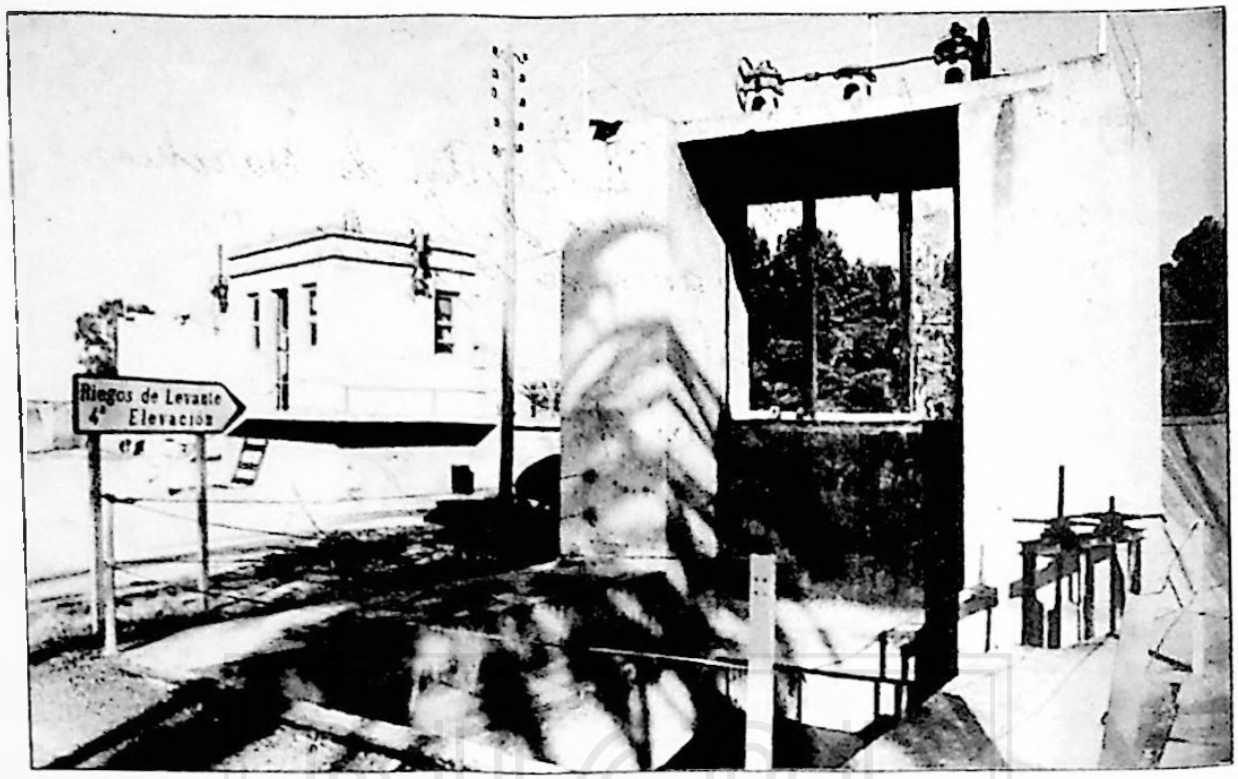
En els anys vuitanta hi havia tres grups escolars en funcionament a Matola; actualment només en funcionen dos, i el tercer fa de centre social, on tenen lloc molts actes festius i també les reunions dels veïns.

La pedania de Matola fa molt de temps que té ermita pròpia dedicada a la maredeu del Carme. A començaments de segle, però, construïren una ermita nova junt al barranc de Barbacena i abandonaren la vella. A mitjan juliol celebren tots els anys, a l'ermita nova, les festes en honor de la seua patrona. La cavalcada que organitzen com a preludi de les festes és la més sorollosa i multitudinària de totes les del Camp d'Elx. Totes aquestes festes són possibles gràcies a la tasca que desinteressadament du a terme la comissió de festes, que és molt activa i lluita perquè Matola tinga unes festes de categoria.

A més a més d'un gran nombre de cases disseminades de cap a cap de la pedania, hi ha també un petit nucli urbà, que està acabant-se de construir i les cases del qual tenen totes les mateixes característiques arquitectòniques.

A Matola hi ha moltes naus industrials en plena activitat que donen treball a molta gent de la pedania i també de fora.

PUCOL
MUSEO ESCOLAR




Instal·lacions de la 4a. Elevació de «*Riegos de Levante*».

d'aquests canals, entre el 1919 i el 1922, i alguns d'ells treballaren després per a *Riegos de Levante,* com a repartidors, inspectors, maquinistes de les elevacions, etc.

Per Matola, com pel Pla de Sant Josep, creua també el ferrocarril, la carretera general d'Alacant a Múrcia i l'autovia en la mateixa direcció. També té el mateix accident geogràfic, el barranc de Barbacena, que creua la pedania de nord a sud.

Se suposa, tot i que no s'ha pogut demostrar, que Mohamed Al Zafra, el famós metge àrab de l'Edat Mitjana, visqué en un edifici situat a la pedania de Matola, entre Elx i Crevillent: per això les dues poblacions es disputen ser el seu lloc d'origen, on nasqué i visqué.

En la tercera dècada del segle actual, Roberto Martínez Fuentes, conegut com "el *tío* Robertet", fou pedani de Matola; arribà a ser regidor de l'Ajuntament d'Elx amb la candidatura

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# LA PENYA DE LES ÀGUILES

La pedania de la Penya de les Àguiles, situada a la part nord-oest del terme municipal d'Elx, ha perdut gairebé per complet la seua condició de zona agrícola i s'ha convertit en una zona residencial.

En realitat, la Penya de les Àguiles mai no tingué un gran desenvolupament agrícola ja que el seu terreny és de secà, ondulat i una mica muntanyós; només hi hagué una agricultura marginal a les petites valls i a les fondalades.

A mitjans del segle actual, quan Elx inicià el seu accelerat desenvolupament econòmic i social a través de la indústria del calcer, a moltes famílies de la població els venia de grat tenir un xalet en el medi rural, i es posà de moda comprar una parcel·la amb aquesta finalitat. Malgrat que aquests xalets es construïen arreu del Camp d'Elx, la Penya de les Àguiles fou una de les zones preferides ja que el preu de la terra era més baix en no servir per a l'agricultura, i a més estava molt prop d'Elx. Els xalets, més o menys luxosos, anaren sorgint arreu de la pedania de la mateixa manera que els bolets creixen al bosc després de les pluges de la tardor. Hui dia, la Penya de les Àguiles és una zona residencial i els seus habitants no són camperols sinó ciutadans, ja que han perdut la seua condició rural en favor de una urbani-

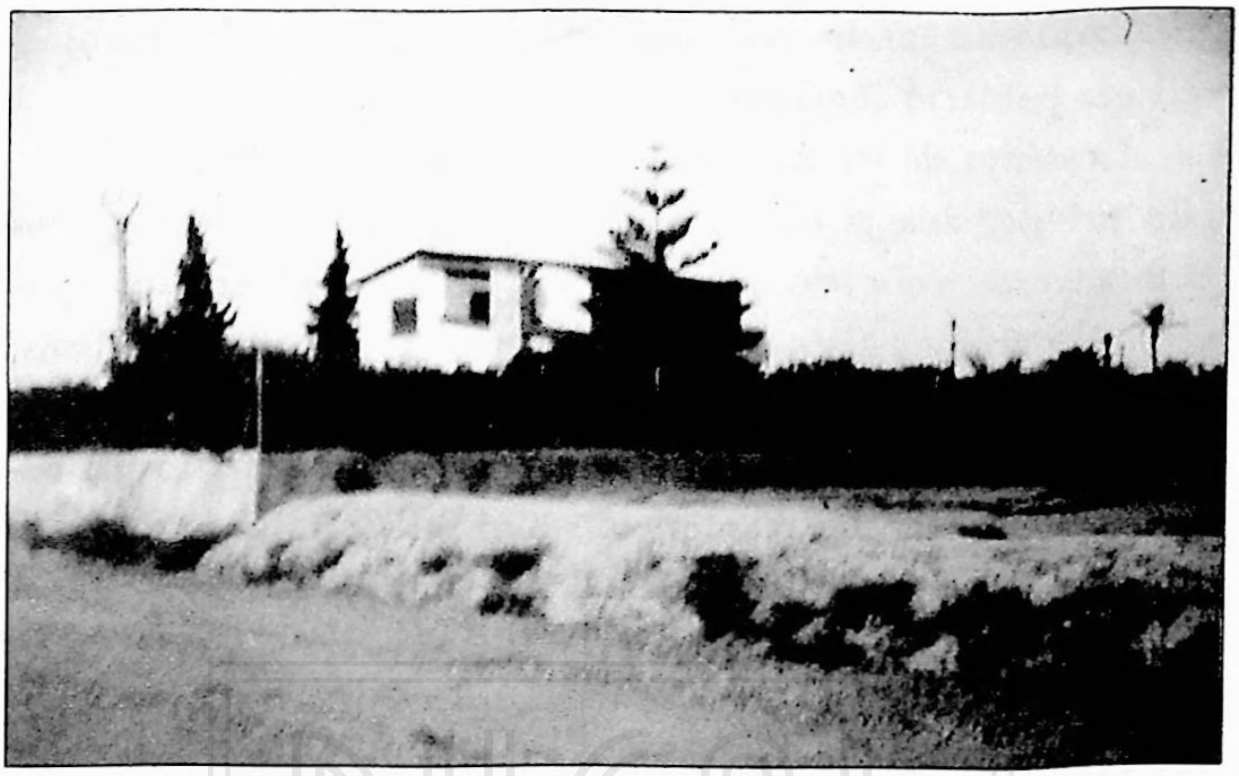
tat que abraça els costums, les tradicions, la manera d'entendre la vida, etc.

A mesura que passava el temps i que la proliferació de xalets anava en augment, el preu de la terra pujava com una carabassera. Aquest fet contribuí que els agricultors que quedaven vengueren les parcel·les i anaren a viure a una altra zona tot deixant el camp lliure (mai millor dit) a aquells que volien construir-hi el seu xalet. I aquest procés tingué lloc a pesar que la zona passà a poder-se regar a través del Grup de *San Enrique* i d'unes aigües procedents d'uns pous d'Asp i del Fondó de les Neus. També perforaren diversos pous a la Penya de les Àguiles i trobaren aigua de bona qualitat, tot i que prou fonda, la qual cosa n'encaria el procés d'extracció.

La pedania de la Penya de les Àguiles, amb les seues 1.235 hectàrees de superfície, ocupa el seté lloc del Camp d'Elx pel que fa a extensió territorial. Segons el cens de 1996, aquesta superfície està habitada per 888 persones, encara que en realitat seran més del doble, ja que molta de la gent que hi viu està censada a la ciutat.

Donada la seua proximitat al nucli urbà de la ciutat, amb el qual confronta pel sud-est, aquesta pedania no té associació de veïns, ni ermita ni comissió de festes. En realitat sí que arribà a existir-hi una ermita que es construí a l'interior d'una gran finca rústica pertanyent a la família Casto Torregrosa, per indicació d'un capellà membre d'aquesta família; els diumenges i els dies festius celebraven missa a la capella d'aquesta ermita i hi assistien els propietaris i molts veïns dels voltants. Amb el pas del temps, però, aquesta finca es vengué en parcel·les i l'ermita ha desaparegut.

Tampoc no hi ha cap local públic o centre social perquè els



Un dels milers de «xalets» que s'han construït últimament de cap a cap de tot el camp d'Elx.

veïns s'hi reunesquen; quan volen assistir a algun acte lúdic o cultural van a la ciutat.

La població escolar de la pedania acudeix als col·legis i als instituts de la població, ja que donada la seua proximitat amb la ciutat, a la pedania no n'hi ha.

Tota aquesta gran quantitat de xalets agrupats i disseminats que hi ha de llarg a llarg de la Penya de les Àguiles, es comuniquen entre ells i amb la població a través d'una àmplia xarxa de camins, la majoria d'ells asfaltats, cosa que facilita molt el trànsit d'uns llocs als altres.

Al terreny de la Penya de les Àguiles i a tres quilòmetres de la població, està ubicat el cementeri nou, inaugurat ara fa uns vint anys. Aquest cementeri s'ha ampliat mol al llarg dels darrers anys per tal d'atendre les necessitats de la població, ja

que l'Ajuntament ha restringit els enterraments al cementeri vell i la població continua creixent.

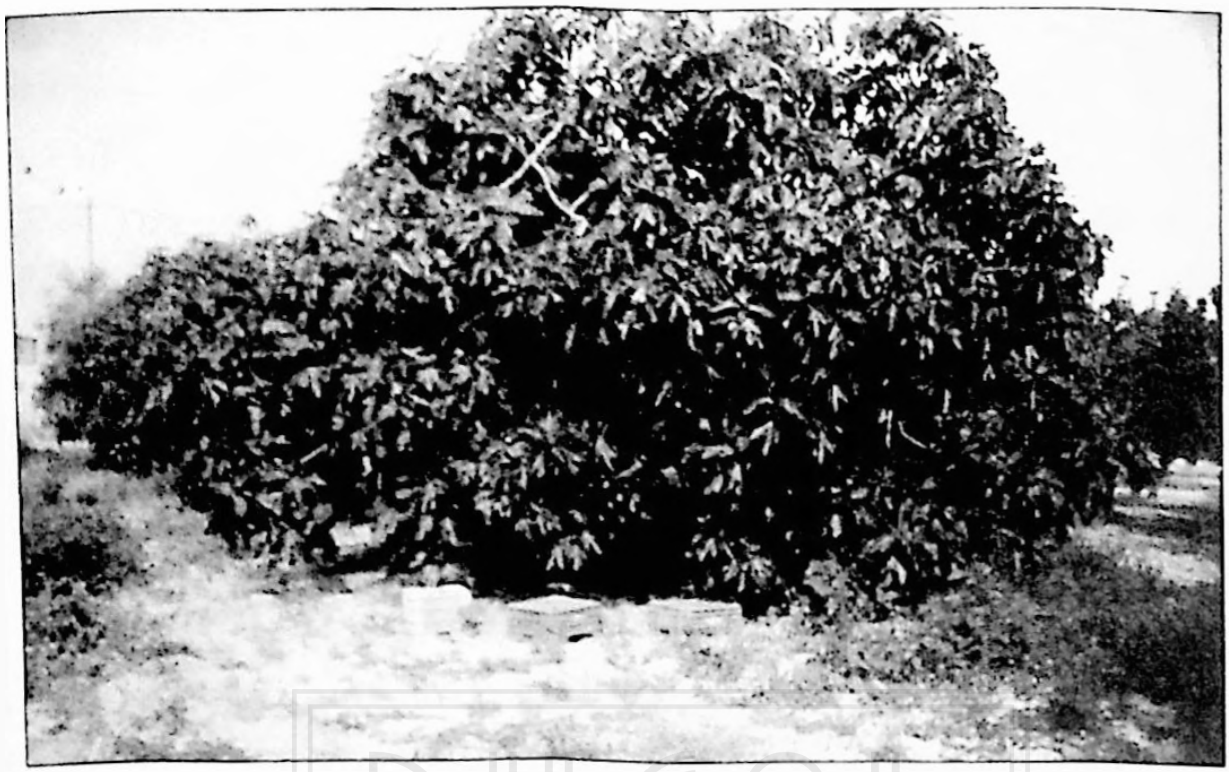
La Penya de les Àguiles gaudeix d'una situació climatològica privilegiada ja que es troba situada al recer dels estreps muntanyosos, condició que la fa molt apta per als cultius d'hivern. No obstant això, per les raons que ja hem exposat abans, l'agricultura a aquesta zona ha quedat reduïda a la mínima expressió. Només hi trobem algunes explotacions de floricultura, algunes parcel·les d'ametlers i algunes hortalisses d'hivern que són el testimoni d'un desenvolupament agrari marginal tot i la bonança climàtica.

La Penya de les Àguiles fou sempre un dels llocs preferits per a desplaçar-s'hi el dia de l'Ascensió (a peu, és clar), a primeres hores del matí, per a "fer herbetes". Aquesta fou una tradició entranyable dels il·licitans durant molt de temps, però que hui dia s'ha perdut quasi per complet, entre altres coses, perquè aquest dia ni tan sols és festiu. Antigament, el dia de l'Ascensió era un dels "tres dijous que brillaven més que el sol"; el altres dos eren el dijous Sant i el Corpus. Tanmateix, els costums i les tradicions canvien i evolucionen en funció de les circumstàncies de cada moment. Així és la vida i així són les coses.

# PERLETA I MAITINO

Perleta i Maitino tenen unes característiques morfològiques molt diferents. Tota la superfície de Maitino està formada per unes terres planes, fèrtils i productives; fins i tot hi ha explotacions sota plàstic com és el cas de l'empresa de José Segarra Carbonell, dedicada a la floricultura i que ha realitzat diverses ampliacions en les seues estructures últimament, per tal d'incrementar la seua producció de flors. Perleta, en canvi, té terres fèrtils i productives però també hi ha una zona ondulada a la part sud-est, formada per llomes, que confronta amb Vallverde Alt. A la zona ondulada de Perleta només es cultiva a les fondalades, tot i que últimament han romput les llomes i les han convertides en terres cultivables.

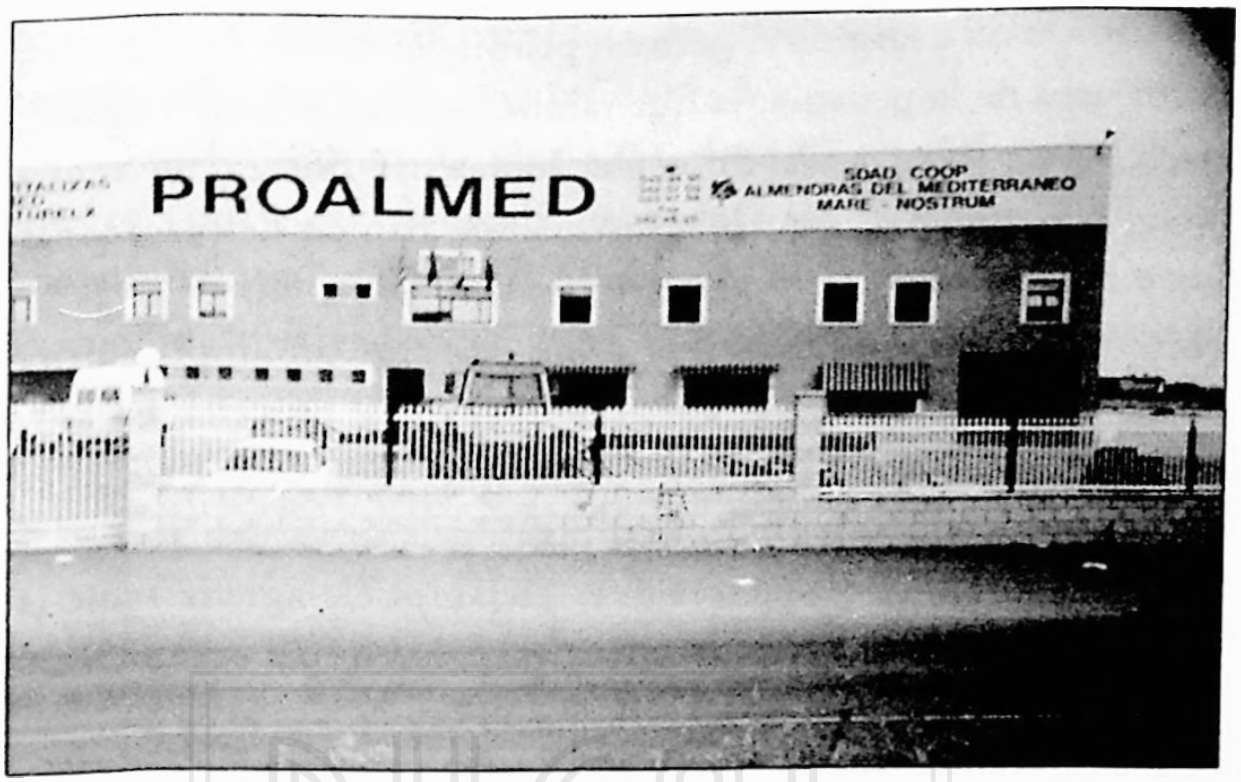
A aquesta zona de les llomes de Perleta trobem diverses urbanitzacions com per exemple "La Lloma del Cabrer", "La Coscullosa" i "Mala Cara". A una casa de camp situada a la lloma del Cabrer tingué lloc un fet luctuós, poc temps després d'acabar la guerra civil. Amb el consentiment del propietari de la casa, s'hi amagaven alguns homes que buscava la policia per haver lluitat contra el règim de Franco, primer al front i després clandestinament. Gràcies a una delació, la policia s'assabentà que els homes estaven a la casa i intentà acostar-s'hi per tal de



Magnífic exemplar de figuera amb la collita de bacores.

detenir-los. Els homes de l'interior reberen la policia a tirs i un dels guàrdies va morir. La resta de policies tornà a Elx en cerca de reforços; mentrestant, els perseguits abandonaren la casa i fugiren camp a través. Quan la policia hi tornà amb més efectius i trobà la casa buida, li va calar foc i la cremà per complet. L'amo de la casa fou empresonat immediatament, i poc de temps després detingueren els homes que havien fugit. Com que el propietari estava treballant mentre tingué lloc el tiroteig i no hi participà, només fou jutjat com a còmplice i el càstic fou menor; aquest home encara viu, a pesar que ja té una edat avançada. Aquest succés tingué una gran repercussió en l'àmbit de tot l'estat.

Durant els anys trenta hi hagué a Perleta un home que destacà molt en política, des d'una opció d'esquerres, i exercí càrrecs de certa rellevància. Aquest senyor, anomenat Carlos




«Sociedad Cooperativa Agrupación de Productores de Almendras del Mediterráneo».

Soler Sansano, abandonà Espanya a punt d'acabar la guerra civil i morí a l'exili, de la mateixa manera que li passà a un fill seu.

Perleta i Maitino comparteixen la mateixa ermita, dedicada a sant Vicent Ferrer i encara que està ubicada a Perleta, comparteixen feligresia. Així mateix comparteixen comissió de festes i associació de veïns.

Hi ha un grup escolar a cada pedania, i el de Perleta porta el nom del "Mestre Canaletes" (José Canals Giménez), que tan vinculat estigué a aquesta partida rural.

Aquestes dues pedanies estan quasi a l'una pel que fa a l'extensió territorial i al nombre d'habitants, ja que Perleta té 847 hectàrees de superfície i 673 habitants i Maitino té un total de 832 hectàrees i 610 habitants.

L'ermita de Sant Vicent Ferrer i l'escola de Perleta estan separades per escassos metres de distància. Al voltant d'aquests

dos edificis està sorgint el germen primigeni del nucli, que serà el cor urbà de la pedania, ja que també hi està situada la farmàcia, el practicant i els diferents comerços. Encara no tenen metge a la pedania, i quan en necessiten, han de desplaçar-se a Elx o a Vallverde.

L'any 1985, l'Ajuntament d'Elx construí un ampli edifici dedicat a centre social per a les dues pedanies, on celebren reunions, festes i actes lúdics freqüentment. Aquest centre social és un dels millors de tot el Camp d'Elx.

A la joventut d'aquestes dues pedanies els agrada molt la "marxa", fins al punt que, fa uns anys, crearen una organització anomenada Club Juvenil dels Indis de Perleta, formada per uns cent socis. Aquest club, bulliciós i sarauista, sol participar tots els anys en la gran xaranga que se celebra durant les festes patronals.

L'agricultura de Perleta i Maitino, en termes generals, és pròspera i variada. Sobretot, però, és la zona de tot el Camp d'Elx on més ametlers hi ha, encara que bona part d'aquests arbres s'han assecat a causa de la darrera sequera. Però això no només ha passat a Perleta i a Maitino, sinó també a la resta del Camp d'Elx.

Perleta i Maitino estan molt ben comunicades a través de diferents carreteres i camins, que travessen ambdues pedanies, en totes les direccions. Pel que sembla, han desistit del projecte de construcció d'una carretera que partiria de la ronda sud (en projecte) i que creuaria Maitino, Perleta i Vallverde per a desembocar a Santa Pola. Si s'haguera construït aquesta carretera, haguera ocasionat importants destrosses a les millors terres del Camp d'Elx. En l'última revisió del Pla General d'Ordenació Urbana, es presentaren milers d'al·legacions en contra d'aquesta

carretera, ja que no es considera de primera necessitat. Pel que sembla van fer efecte i s'ha refusat la idea.

Des de fa prop de vint anys, José Canals Blasco (fill del mestre Canaletes) exerceix de pedani de Perleta, encara que actualment viu a la ciutat. Aquest home, senzill i bondadós, és el degà de tots els pedanis del Camp d'Elx per la seua llarga experiència en el càrrec, a més de ser una veritable institució a Perleta, on gaudeix de gran estima i afecte per part de tot el veïnat.

A Maitino, al costat de la carretera que enllaça Elx amb l'Altet, es construí fa pocs anys un edifici que acull les instal·lacions comercials de PROALMED (Cooperativa de Cosecheros de Almendras del Mediterráneo). Es tracta de l'entitat d'aquestes característiques més important de tot el Camp d'Elx i que compta amb socis de zones productores d'ametla de tot l'estat. A banda del comerç d'ametles, també ven altres productes agrícoles d'aquesta zona. Últimament ha construït una peladora d'ametles però justament ha coincidit amb una època en què la producció d'ametla ha disminuït molt, i que altres empreses de característiques similars han hagut de tancar per manca d'activitat. L'ànima d'aquesta entitat és José Soler Bonete, un home molt actiu i emprenedor, amb molta iniciativa.

L'alcalde pedani de Maitino, actualment, és Manuel Agulló Canals.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# PUÇOL

La partida rural de Puçol està situada al sud-oest del Camp d'Elx i és una de les més petites del terme municipal, amb la particularitat que gran part del seu territori està formada per terrenys de saladars. L'embassament de llevant, dels dos que conformen el pantà del Fondo, s'estén completament sobre terres de Puçol.

A la part més propera als saladars abunden molt les palmeres, tant disseminades com agrupades en horts regulars. Dos dels horts més antics i coneguts d'aquesta zona són el de Padur i el de Mora. Les palmeres creixen molt fàcilment ací per les característiques de les seues terres. A més a més d'una gran quantitat de palmeres, a Puçol es fan molt bé els magraners, les figueres, les oliveres, les nyores, les faves, les albergínies, els melons, a més dels cereals i del cotó.

Pel que fa a la climatologia, la partida de Puçol és una de les més gelades del Camp d'Elx, amb gebres abundants a l'hivern.

La *verea* de les Cendres, asfaltada i convertida en carretera ja fa molts anys, creua la pedania de ponent a llevant. Aquesta *verea,* que antigament tenia la condició de via pecuària, creua tot el Camp d'Elx des de Crevillent fins a la costa, i hi desemboquen

molts camins radials que naixen del nucli urbà d'Elx en direcció sud: això fa que aquesta carretera tinga una destacada rellevància en les comunicacions de tota la comarca. De fet, la Diputació provincial té projectat l'eixamplament i la millora del paviment d'aquesta calçada.

Un dels camins que desemboquen a la *verea* de les Cendres és el camí dels Selves, més conegut com el camí de la Pedra Escrita. Aquest segon nom té el seu origen en una pedra que, des de temps immemorial, s'hi troba al final del seu trajecte: la pedra és plana i té unes inscripcions en llengua llatina. Pel que sembla, aquesta pedra és un dels mil·liaris que col·locaven els romans, de tant en tant, al llarg dels camins que traçaven. Venien a ser com els mollons que hi ha a les carreteres actuals per a dividir les distàncies en quilòmetres. Hem de tenir en compte que Puçol formà part de la centuriació que els romans dugueren a terme al Camp d'Elx fa dos mil anys.

A les partions d'aquestes centúries traçaren els canals de reg i els camins per a comunicar-se, tal i com podem observar en els seus principals traçats, ja que han arribat fins als nostres dies.

Aquesta pedra escrita és l'únic mil·liari que es coneix al Camp d'Elx i que s'ha conservat intacte al llarg de tants segles.

Puçol comparteix ermita amb l'Algoda, sota l'advocació de l'Àngel de la Guarda. La processó en honor al seu patró se celebra el primer diumenge del mes d'agost, i com que és per a les dues partides, fa un recorregut pels principals camins de les dues pedanies de quasi tres quilòmetres. Aquesta ermita està situada a l'Algoda, al costat de la carretera anomenada Travessa, que enllaça la carretera del Lleó amb la de Matola.

Al costat d'aquesta Travessa es troba l'Escola Primària de Puçol i, als seus eixamplaments està ubicat el Museu Agrícola



Els agents policials, ara en barca, entren als lloc més amagats del Fondo.

de Puçol, un dels més importants de la Comunitat Valenciana d'aquestes característiques. El fundador i l'ànima d'aquest museu és Fernando Garcia Fontanet, professor d'aquest col·legi des de fa molts anys.

Al Museu Agrícola de Puçol hi ha diversos centenars d'objectes antics, relacionats amb la cultura rural, i que comprenen des de les eines per al cultiu de la terra fins als vestits dels llauradors d'altres èpoques. Tots aquests objectes estan fitxats i catalogats com cal, gràcies a l'esforç dels alumnes d'aquesta escola i a l'ajut d'alguns auxiliars contractats per l'Ajuntament d'Elx. Això no obstant, encara queda molta feina, ja que hi ha molts objectes que estan pendents de catalogació i de restauració.

Fa uns anys crearen un patronat perquè s'encarregara de la gestió i de l'administració del museu. Trimestralment publiquen una revista divulgadora titulada *El Setiet,* que envien a tots els museus d'Espanya i a d'altres entitats culturals i educatives.

Malgrat que el museu rep algunes subvencions de l'Ajuntament d'Elx i de la Generalitat Valenciana, disposa de pocs mitjans econòmics per al seu funcionament normal. Cal eixamplar novament les seues instal·lacions per tal de donar cabuda als objectes que hi ha als racons i a aquells que hi aporten moltes famílies il·licitanes del Camp d'Elx, dia rere dia, perquè es conserven i s'hi exposen.

El Museu Agrícola de Puçol és el símbol més representatiu d'aquesta partida, i és visitat per milers de persones al llarg de l'any, tant d'Elx com d'altres llocs, sobretot, per grups escolars.

No cal dir que aquest museu està duent a terme una lloable tasca didàctica i educativa, i per aquest motiu ha rebut guardons de diverses entitats i corporacions.

El Museu Agrícola de Puçol està conservant i posant en lloc segur l'essència de la cultura rural il·licitana i del col·lectiu humà que, des de temps immemorial, realitzà un paper important en el desenvolupament econòmic, social i cultural de tot el conjunt del poble d'Elx.

# TORRELLANO ALT

L'any 1894, quan la companyia Los Andaluces construí el ferrocarril d'Alacant a Múrcia, ubicà una estació a Torrellano, a mitjan camí entre Alacant i Elx. En aquells moments les rodalies de l'estació eren terres de secà i només hi havia algunes cases de camp disseminades, amb explotacions agràries prou deficients ja que no tenien recursos hídrics.

Amb el pas dels anys, però, al voltant d'aquesta estació de ferrocarril començaren a construir edificis i algunes naus industrials, gràcies a les iniciatives empresarials d'alguns llauradors que abandonaren l'agricultura per a dedicar-se a activitats comercials relacionades amb ella. Cal destacar els germans José i Antonio Segarra que, a començaments de segle, muntaren el primer trencador d'ametles del Camp d'Elx. En un primer moment les ametles es trencaven a mà, sobre un pedrís de maçoneria, mitjançant unes maces de fusta i separant els gallons de les corfes.

José Segarra va morir jove i el seu germà Antoni es féu càrrec de l'empresa familiar durant molts anys, arribant a una gran prosperitat i a ser un autèntic patriarca de Torrellano fins que va morir el 1955 a l'edat de 76 anys. Com que no tingué fills, la seua fortuna anà a parar als seu nebots. Sempre fou molt respectat i estimat pels seus veïns i coneguts.

Una altra família notable de Torrellano fou la família Candela, que també muntà, uns anys més tard, un trencador d'ametles al costat de l'estació de ferrocarril i que estigué en actiu durant molts anys.

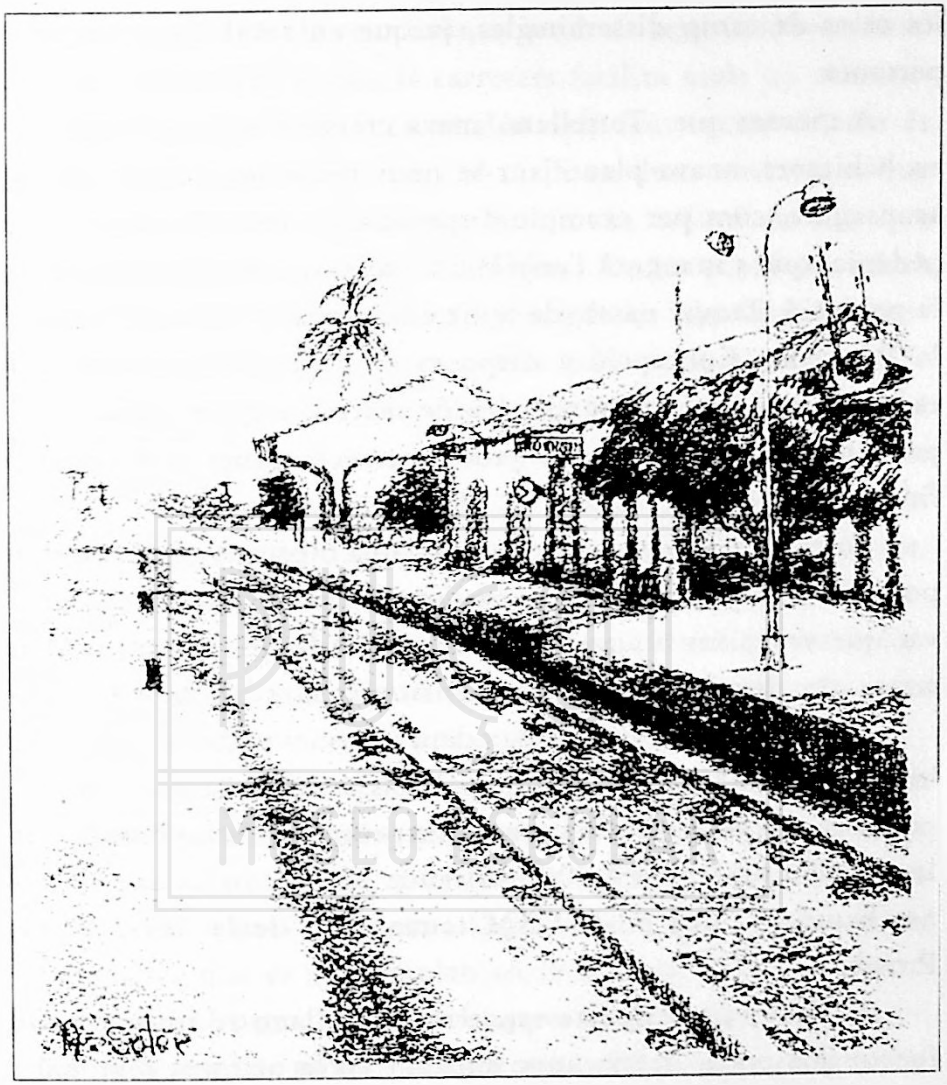
La família Fuentes muntà una empresa familiar similar a les dues anteriors, encara que de menor importància i amb una vida empresarial més breu.

A més a més dels tres trencadors d'ametles hi hagué a Torrellano, en les primeres dècades del segle actual, una fàbrica de xocolate que pertanyia a la família Brotons i que comercialitzava els productes amb la marca del seu cognom.

Aquest conjunt d'empreses li donaren a Torrellano una activitat industrial, al marge de l'agricultura, que no posseïen altres partides rurals del Camp d'Elx. La prosperitat econòmica que se'n derivà arribà a la gent de Torrellano i també a la de l'Altet, en proporcionar molts llocs de treball. Moltes dones de l'Altet venien cada dia, a primeres hores del matí, a treballar al "trencador del *tío* Segarra" i allí pelaven ametles i les netejaven. Aquestes ametles no eren totes del Camp d'Elx, sinó que n'arribaven d'altres llocs a través del ferrocarril.

El *tío* Manolico Pinyol fou un altre empresari destacat de Torrellano. Es dedicava al comerç dels productes agrícoles que cultivaven els agricultors de la zona.

Amb el pas del temps, al voltant de l'estació de ferrocarril i dels trencadors d'ametles, anà sorgint el nucli primigeni d'allò que és hui dia Torrellano. El nucli urbà té com a eix central la carretera general d'Alacant a Múrcia i al llarg dels darrers anys ha crescut com els bolets, ja que actualment té 3.510 habitants, molts més que milers de pobles de l'estat espanyol amb ajuntament propi. I això sense comptar les 579 persones que viuen a



Estació de Torrellano

les cases de camp disseminades, ja que en total sumen 4.089 persones.

A mesura que Torrellano anava creixent en importància i en habitants, anava plantejant-se nous reptes que a poc a poc aconseguia, com per exemple disposar d'un cementeri per a la pedania, que s'inaugurà l'any 1964 i que està situat al nord de la població. També passà de tenir una petita ermita dedicada a la Puríssima Concepció a disposar d'una església moderna i espaiosa, que fou consagrada l'1 de maig de 1968, després de patir molts retards i molts problemes econòmics per a poder finalitzar les obres.

Torrellano té, des de fa deu anys, una biblioteca pública que porta el nom de José Fuentes en honor al famós artista del gravat que va nàixer a aquesta pedania. També té, des de fa deu anys, un local perquè els pensionistes s'hi reunesquen.

L'Ajuntament d'Elx té unes dependències a Torrellano on hi ha un retén de la policia municipal. Els veïns de la pedania disposen de metge, farmàcia i practicant, cosa lògica si pensem que la població supera els 4.000 habitants. També hi ha dues oficines bancàries, una de la CAM i una altra de la Caixa Rural Provincial.

Pel que fa a l'aspecte esportiu, Torrellano té un equip de futbol que porta tretze anys militant en la primera regional i que aquesta temporada ha pujat a regional preferent. Al capdavant d'aquest equip de futbol, que porta el nom de la pedania, està Pedro Caudras Zubizarreta. Aquest club disposa d'instal·lacions esportives pròpies i actualment reivindiquen un poliesportiu que tinga unes instal·lacions més àmplies.

Tal i com vam dir abans, l'eix central del nucli urbà de Torrellano és la carretera general d'Alacant a Múrcia, cir-

cumstància que té els seus avantatges i els seus inconvenients. Un dels avantatges és que la carretera facilita molt les comunicacions en ambdues direccions. Un dels seus inconvenients és que aquesta carretera divideix el nucli en dues meitats, ja que amb la intensitat de trànsit que hi circula, esdevé un mur que separa la població a pesar dels semàfors. Aquest problema haurà de solucionar-se més tard o més prompte, ja siga amb la construcció d'una circumval·lació per la part nord o soterrant la carretera al seu pas per Torrellano. El fet cert, però, és que el protagonisme que inicialment tingué el ferrocarril i que tant contribuí al desenvolupament de Torrellano, actualment el té la carretera ja que té més moviment de mercaderies i de persones.

L'agricultura ha perdut rellevància a Torrellano donada l'activitat industrial de la pedania. Molts agricultors que treballaven la terra es dediquen actualment a d'altres activitats. La terra cultivable es cultiva però d'una manera més esporàdica.

Per acabar volem parlar de l'IFA (Institució de la Fira Alacantina) i de la seua àrea d'influència. Les seues instal·lacions ocupen gran part del sòl rústic de Torrellano, el qual ha estat qualificat per a usos diferents a l'agricultura. Quan es concreten els projectes que es contemplen en la Revisió del Pla General d'Ordenació Urbana, moltes més terres de Torrellano seran ocupades, sobretot per noves viàries i per instal·lacions addicionals al palau de la Fira.

Pel que fa al Parc Industrial de Torrellano-Salades, també incidirà prou en el desenvolupament futur de la pedania.

A tall de conclusió hem de dir que Torrellano és i serà la pedania més pròspera i sortosa del Camp d'Elx en els aspectes demogràfic, social i econòmic; això és tant com dir que Torrellano té un futur molt prometedor i falaguer.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# TORRELLANO BAIX

Quan parlem de Torrellano sempre ens referim a Torrellano Alt i al seu nucli urbà, ja que és més conegut. Però existeix una altra pedania al Camp d'Elx, adjacent a l'anterior, que es diu Torrellano Baix i que és menys coneguda perquè té menys rellevància en tots els aspectes.

Torrellano Baix ha viscut sempre a l'ombra del seu germà gran, Torrellano Alt, que ha acaparat sempre el protagonisme de la zona pel seu major desenvolupament econòmic, urbanístic i demogràfic. La causa cal cercar-la en les comunicacions que des de fa més d'un segle han passat per Torrellano Alt: el ferrocarril i la carretera general que uneixen Alacant amb Múrcia. Al voltant d'aquestes dues vies de comunicació sorgí el nucli urbà de Torrellano, que ha anat creixent, any rere any, i que ha sigut un pol d'atracció per a la gent de les rodalies.

Per Torrellano Baix només creuaven carreteres veïnals i, la via de comunicació més important amb què compta actualment, és la carretera que uneix Elx amb l'Altet i les platges d'Arenals del Sol.

L'aïllament en què sempre ha viscut Torrellano Baix ha fet que aquesta pedania conserve més la seua "ruralitat", contràriament al desenvolupament industrial de Torrellano Alt. L'única

activitat laboral que ha existit des de sempre a Torrellano Baix és l'agricultura i la ramaderia de pasturatge, en unes terres ondulades que tenen llomes més estèrils i fondalades més fèrtils. Pel que fa als cultius, allò que més abunda a la pedania són els ametlers i, en menor quantitat, el magraners, les figueres, els llimoners i els tarongers; però aquests arbres s'han deteriorat prou a causa de la darrera sequera.

Torrellano Baix està dins de la zona de regadiu del tercer canal de *Riegos de Levante*, i bona part del seu territori es rega també amb les aigües que distribueix *Nuevos Riegos El Progreso.*

Torrellano Baix té una superfície de 777 hectàrees i una població de només 210 habitants. Aquest nombre tan baix de població és perquè moltes famílies que sempre havien viscut ací, en jubilar-se han anat a viure a Torrellano Alt i estan censades allí.

Per una altra banda, tal i com passa a moltes pedanies il·licitanes, al llarg dels últims anys s'han construït molts xalets a la zona, que són de famílies de la població. Aquests xalets solen edificar-se a les llomes i a les parts més altes del terreny. És per això, que la població, a l'estiu, hi augmenta molt. A una de les llomes de Torrellano Baix han construït una urbanització anomenada Hermanos Soledad, que té cases amb estils arquitectònics distints.

Des de fa molts anys hi ha a Torrellano Baix una escola d'ensenyament primari per als escolars de la pedania. Però des de fa algun temps han tancat l'escola i els escolars d'ací es desplacen a Torrellano Alt: ací, com a tot el Camp d'Elx, s'ha produït una concentració dels escolars a les zones més poblades.

Allò que sí que hi ha a Torrellano Baix, des de fa molt de temps, és una ermita dedicada a sant Pere apòstol. La comissió

de festes organitza, en els darrers dies del mes de juny, diferents actes en honor al seu patró; aquestes festes són independents de les de Torrellano Alt. Aquesta ermita està situada al costat de la carretera d'Elx als Arenals del Sol.

A Torrellano Baix no hi ha centre social on el veïnat es puga reunir. És per això que els diumenges i festius els joves es desplacen a Torrellano Alt, a Elx o a Alacant i els vells solen anar a Torrellano Alt on hi ha diversos locals per a l'oci.

Torrellano Baix no té senyals d'identitat que li donen una personalitat pròpia, com passa a d'altres pedanies del Camp d'Elx.

Primerament, Torrellano Alt i Torrellano Baix havien de formar una sola unitat administrativa. Posteriorment, però, la superfície territorial es considerà massa extensa per a una pedania i la dividiren en dues. És aquesta divisió la que provocà la pèrdua de rellevància de Torrellano Baix, que a partir d'aquell moment ha viscut al recer del seu germà gran.

PUÇOL MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

# VALLVERDE ALT I VALLVERDE BAIX

Vallverde Alt i Baix són dues pedanies del sud-est del Camp d'Elx, que són fronteres i que tenen moltes coses en comú, com ara les característiques morfològiques del terreny, format per petites llomes i fondalades poc profundes que fan que tinguen un aprofitament agrícola distint.

Pel que fa a l'extensió territorial i al nombre d'habitants són molt paregudes, ja que Vallverde Alt té 766 hectàrees i 512 habitants, i Vallverde Baix, 649 hectàrees i 625 habitants; però bona part de la superfície de Vallverde Baix està formada per terrenys de saladars, que no serveixen per a l'agricultura.

Vallverde Alt i Baix comparteixen ermita i feligresia, encara que l'ermita està ubicada a Vallverde Alt. Aquesta ermita està sota l'advocació de santa Anna i les festes en el seu honor se celebren els últims dies del mes de juliol. Comparteixen també associació de veïns (presidida pel conegut i dinàmic decorador Francisco Viudes), comissió de festes i associació de pares d'alumnes. Així mateix tenen en comú una associació juvenil anomenada La Colla, que organitza molts actes lúdics. Hi ha dos equips de futbol anomenats Bar Indalecio i Vallverde, que competeixen entre ells i amb altres equips de les pedanies il·licitanes.

Totes aquestes associacions es reuneixen en una seu comuna que és un local que abans era un cine, però que després de tancar-lo està dedicat al servei del veïnat.

En parlar d'aquests col·lectius cal dir que, a Vallverde passa el mateix que a d'altres llocs: hi ha moltes associacions constituïdes legalment però la majoria funcionen a empentes i rodolons, ja que les persones actives que treballen desinteressadament, són molt poques. Quan hi ha un grup de persones al capdavant de les associacions que es sacrifiquen en benefici de la col·lectivitat i que treballen perquè les coses funcionen, les coses van bé, però sí no hi ha un grup que s'encarregue de fer funcionar l'associació, tot va de cap per avall.

L'alcalde pedani de Vallverde Alt és Vicente Anton Carbonell, i el de Vallverde Baix, Diego López Alonso: ambdós porten quatre legislatures democràtiques exercint aquest càrrec. Els dos pedanis mantenen bones relacions i s'esforcen per solucionar els petits problemes que van sorgint a les pedanies, que normalment solen ser els mateixos.

Un dels senyals d'identitat de Vallverde Alt és la finca La Canyada, i de Vallverde Baix, l'hort del Monesillo. La finca La Canyada té una extensió territorial molt gran i pertany a la família Roca de Togores, una de les de major llinatge d'Elx. Al casalot d'aquesta finca, que fou confiscat durant la Guerra Civil per l'Ajuntament d'Elx, muntaren durant la guerra un hospital de guerra per tal d'atendre els ferits de les brigades internacionals. Quan acabà la guerra i la propietat es retornà als seus amos, aquests propiciaren el desenvolupament agrícola de les terres, que es regaven amb les aigües del primer canal de *Riegos de Levante;* també construïren una bassa de grans dimensions i realitzaren unes grans plantacions de fruiters. Hui, a penes queda

res d'aquell esplendor agrícola, ja que la majoria d'aquestes terres han deixat de cultivar-se. Ara bé, la finca La Canyada, amb la seua casa pairal, continua sencera, com a testimoni dels pocs latifundis que queden al Camp d'Elx.

L'hort del Monesillo, al costat del Saladar, és l'únic hort de palmeres que hi ha als dos Vallverdes. Al seu interior estan les instal·lacions del parc zoològic conegut com Río Safari, que és molt visitat per persones de totes les edats, ja que és l'únic d'aquestes característiques que hi ha al sud de la província d'Alacant.

A Vallverde Alt hi ha una altra finca, amb la seua casa pairal, coneguda com la Finca del Capità Lagier. A Aquesta finca, a finals del segle passat, s'inicià una bonica història d'amor. Ací vivia Assumpció Ferràndez Diaz, una xica de divuit anys, amb la seua família. Un dia anaren a Alacant per a visitar el navili que estava ancorat al port, dirigit per Ramon Lagier Pomares, que passà a la història com el capità Lagier. En pujar al vaixell, el capità els donà la benvinguda i, tot i que era trenta anys major que la xicona, de cop i volta sorgí entre ells un amor apassionat que acabà en boda poc de temps després. Dos anys més tard de la boda, tingueren un fill que es digué igual que el seu pare.

El capità Lagier, defensor acèrrim de la causa liberal i amic personal del general Prim, va morir a l'edat de 76 anys, després d'haver destacat com a marí, polític i escriptor. Arribà a ser alcalde d'Elx i diputat per la província d'Alacant en l'època liberal, tot i que no exercí aquests càrrecs per les convulsions de l'època a Espanya.

A partir d'aquell moment, la jove viuda es dedicà en cos i ànima a honrar la memòria de l'home que havia sigut l'únic

va a l'ermita antiga: la sort digué que la imatge li corresponia als Bassars i els seus veïns s'emportaren la imatge. Llavors els dos Vallverdes compraren una imatge nova de la mateixa santa per a l'ermita de les seues pedanies. És per això que Vallverde i els Bassars tenen la mateixa patrona. Pel que fa a les festes de santa Anna, els Bassars les celebren una setmana després que Vallverde, per tal que no coincidesca la celebració.

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

PUÇOL
MUSEO ESCOLAR

## "CAMP D'ELX"

El Camp d'Elx és un verger
emmarcat entre la mar i la muntanya,
on proliferen, joisament,
una gran quantitat de cultius
que produeixen nombroses collites.
Hi ha bancals plantats d'ametlers,
de tarongers, de llimoners, de figueres,
d'oliveres , de magraners, d'emparrats
de raïm de taula, de palmeres
i d'altres varietats de fruiters.
La gran fertilitat de la terra,
un sol lluminós, un clima benigne
i el treball permanent de l'home,
han fet possible aquest miracle.

amor de la seua vida, i a tenir cura del seu únic fill; va morir a l'edat de 91 anys. D'aquell moment en avant, la finca on havia viscut la xica de fadrina primer i de casada després, és coneguda com la Finca del Capità Lagier. El capità Lagier, la seua esposa i el seu únic fill estan enterrats junts al cementeri vell d'Elx.

A Vallverde Alt, fa uns anys, construïren diverses urbanitzacions: Ermita Vella, Nou Vallverde, El Vincle i el Bar piscina. Aquestes urbanitzacions on habiten temporalment o durant tot l'any famílies de la població, estan una mica deslligades del col·lectiu camperol que viu a les cases de camp disseminades; fins i tot celebren les seues festes particulars al marge de les festes patronals que organitza la comissió de festes de les dues pedanies en honor a santa Anna. Ells viuen al seu aire, com a compartiments estanc al marge de la gent que ha nascut a Vallverde.

A banda d'aquestes urbanitzacions perifèriques està el nucli central, que està sorgint al voltant de l'ermita, en la partió entre els dos Vallverdes. En aquest nucli estan les escoles, la farmàcia, el practicant, el metge, el restaurant Indalecio i comerços de diversos tipus. Açò és el nucli primigeni d'allò que serà en un futur el nucli urbà de Vallverde, quan l'Ajuntament d'Elx done més facilitats per a construir en aquesta cruïlla de camins que facilita les comunicacions.

En el segle passat només hi havia una ermita per als dos Vallverdes i per a els Bassars, sota l'advocació de santa Anna. Com que els veïns dels Bassars es queixaven perquè l'ermita estava massa lluny, sol·licitaren una ermita pròpia i aleshores en construïren una als Bassars i una altra a la frontera entre els dos Vallverdes. Quan estigueren acabades les dues ermites, tiraren a sorts a quina ermita pertanyia la imatge de santa Anna que esta-

PUÇOL

MUSEO ESCOLAR

*Ajuntament d'* **ELX**

Regidoria de Cultura